

Közlemények

LADÁNYI ERZSÉBET

Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben

A 13. század a magyar városfejlődés kibontakozásának koraszaka. Ez a fejlődés folytatódik, sőt intenzívebbé válik a 14–15. században. Kiváltságlevelek egész sora jelzi a kiváltságolt város-városzerű települések számának növekedését, jogi és gazdasági helyzetük változását. Nem célunk sem ezeknek a kiváltságleveleknek, sem a városok, városzerű településeknek számszerű vizsgálata. A dekrétumokban, oklevelekben nyomon követhető és egy-egy időszakra jellemző terminológiai változásokat kívánjuk bemutatni a 13. század első feléből a 15. század végéig: a libera villa, civitas, oppidum jelentésében, használatában megfigyelhető eltéréseket, vagy éppen azonosságokat. A vizsgálat középpontjában a libera villa áll, ill. mindazok a terminológiai megjelölések, amelyek a libera villa adatok előfordulásának idejére jellemzőek még, és vagy váltják, vagy megelőzik egy adott településre alkalmazva a libera villa megjelölést.

Dekrétumaink közül az 1267-ben, az 1290/91-ben, az 1351-ben és – a talán legtöbb kérdést felvető – 1405-ben hozott I. dekrétum említi a libera villa-t. A törvények libera villa adatai különböző módon, esetenként a civitas, oppidum megjelölésekkel együtt fordulnak elő; ez adta az ösztönzést ahhoz, hogy várostörténeti kutatásunk során nagyobb hangsúllyal foglalkozunk a libera villa adatokkal, ill. a terminológia vizsgálatával.¹

Az 1267. évi dekrétum a nemesektől földet foglaló királyi és királynői libera villa-k népeiről ír: „Preterea statuimus, quod terre nobilium, quas populi liberarum villarum nostrarum vel domine regine seu udvornici seu castrensens quacunq[ue] occasione occupaverunt et detinent, restituantur ipsis nobilibus.” Az 1290/91-ben hozott dekrétum vonatkozó része különösen jelentős. Az egyházi és világi bíraskodást szabályozó cikkelye meghatározza a libera villa-k népeinek bíraskodási jogkörét. Nem a felettük való bíraskodásról van szó, nem a nekik adományozott bírói immunitásról, hanem az általuk gyakorolt bíraskodási jogkör bizonyos megkötéséről. Hasonló megkötést először a nagyszombati hospesek részére 1238-ban adományozott kiváltságlevél tartalmazott: „Uillicus eciam ipsorum una cum duodecim de melioribus de villa ad exhibendam iusticiam deputatis hominibus eiusdem ville uel de aliis, pro crimine in eodem commisso, decapitationis uel aliam quacunq[ue] penam infligendi habeat potestatem, nisi nobilis exstiterit, cuius iudicium maiestati regie reservetur.” Az 1290/91-es dekrétum megfogalmazása a libera villa-k bíraskodási jogkörét így korlátozza: „Hospites etiam liberarum villarum regis scilicet et regine nobiles regni nostri non possint iudicare” azaz, „a király és királyné szabad falvainak vendégei országunk nemesei felett ne ítélezhessenek”.² A dekrétum idézett részének korábbi fordításai az alany és tárgy sorrendjét felcserélték, és ennek eredményeként a szövegrészt úgy

¹ 1267: *Szentszövegek*, Oklevélszövegek, 53. l. 1290/91: ZW-I. 173–174. l. 1351: *Eperjessy*, 33–37. l. 1405. I.: CJH I. 210–229. l. A terminológiai kérdések vizsgálatára, sajnos nem az általunk vizsgált korszak végéig: *Hans Andersson*: Urbanisierte Ortschaften und lateinische Terminologia, vor 1350. Göteburg, 1971. A libera villa-t mint mezőgazdasági jellegű telepítést tekinti: *E. Liesegang*. Niederrheinisches Städtewesen. 1897.

² 1238: RMA, 446. l. Köszönettel tartozom Geric József egyetemi docensnek, hogy a dekrétum szövegének eddigiekől eltérő fordításában bátorított. Későbbi kutatásaim során a fordítás korrekciójának helyessége igazolódott. A dekrétum idézett helye új értelmezésének bizonyítására tanulmányomnak az oklevelek adressesel foglalkozó részében még visszatérek.

értelmezték, hogy az, a királyi és királynéi libera villa-k feletti nemesi bíraskodást tiltja. Csakhogy ennek dekrétumba való bevétele teljesen feleslegesen történt volna, hiszen a hospeseknek adott kiváltságselevelek eleve tartalmazták a felettük való bíraskodásnak, igazságszolgáltatásnak módját és a speciálisan meghatározott bírói immunitást, ill. exemptiót is; ennek lényege éppen az volt, hogy a hospesek felett vagy a király, vagy a király által kijelölt bíró ítékezhetett csak.³ Az 1290/91-es dekrétum említi civitast is, a IV. László-féle jogtalan adományokról írva, de ez egy általános felsorolás része: „... castra, possessiones, civitates ...” III. András 1298. évi dekrétuma szintén említi civitast a 35., ill. 37. cikkelyben. A 35. cikkely, amely a nádor vidéki bíraskodásáról rendelkezik, kimondja „Statuimus etiam, quod Palatinus, castra tenendo, in campis et conventibus, et non in villis vel civitatibus, judicare debeat.” A 37. cikkely az új pénz szabályozása kapcsán így fogalmaz: „... per omnes Regni Civitates, et villas, fora continentes, valorem certum currere debeat.”⁴

Mintegy fél évszázaddal később, az 1351-ben kelt dekrétumban fordul elő azonos rendelkezésben először a civitas és a libera villa egymás mellett, a dekrétumnak abban a cikkelyében, amely a kilenced fizetéséről rendelkezik; közöttük, a dekrétum megfogalmazása alapján lényeges a különbség. A civitas a „murata”, a fallal körülvett, a kilenced fizetése alól mentes. A libera villa kilencedet ad, fala nincsen. Mivel a kilencedet a jobbágyoktól szedték, ebben a megfogalmazásban, tehát a törvény szövege alapján, a libera villa jobbágytelepülésnek minősíthető.⁵

Az 1405-ben kelt I. dekrétumban a leglényegesebb az, hogy ez a dekrétum a bevezetésben és más cikkelyeiben is egymás mellett említi a civitast, az oppidumot és a libera villa-t. Olyan cikkelyei is vannak, amelyekben csak a civitas és a libera villa fordul elő, pl. a városi ügyek fellebbezésével, gonosztevők megbüntetésével foglalkozó részekben. Tartalmaz viszont olyan cikkelyeket is, amelyekben a civitas, oppidum vel villa terminológia található.⁶

Összegezve az eddigieket: a libera villa-t már 1267-ben említi dekrétum, 1405-ben pedig még megtalálható a dekrétum szövegében, de a civitas és oppidum terminológiával együtt.

A korábbi szakirodalom a libera villa-t szabad községnek fordította; a városoknál kisebb értékűnek tartott hospes-településekkel vagy az oppidummal vélte azonosíthatónak. Kivételes esetben olyan megállapítást is olvashatunk, hogy a korai – 13. századi – időszaknak minden városát ezzel jelölték.⁷ Az eddigi szakirodalmi megfogalmazások többsége egyben általában megegyezik: a libera

³ Számos kiváltságlevelet közöl az RMA. Szlavóniai adatokra: *Kukuļević*, Jura Regni I.; Smičklas. Más, itt nem említett okmánytárak is közölnek kiváltságleveleket, ezekre munkánk megfelelő részében kitérünk. Irodalma: *Szalay J.*: Városaink a tizenharmadik században. Bp., 1878., *Hóman B.*: A magyar városok az Árpádok korában. Bp., 1908., *Fügedi E.*: Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest múltjából (TBM), XIV. k. Bp., 1961. 17–107. l.; *Klaus, Grothusen*: Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen. Reihe I. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsgeschichte des europäischen Ostens. Bd. 37. Wiesbaden, 1967, (Röv.' Grothusen.). Itt jegyezzék meg, hogy a „civitas montis Grecensis” helyett, miután Zágráb többi városrészével nem foglalkozunk, mindig a Zágráb megjelölést használjuk.

⁴ 1298: Kovachich. Sylloge, 39–40. l.

⁵ 1351: 6. cikkely

⁶ 1405. I. 4. és 12. cikkely: városi ügyek fellebbezése. 6. cikkely: jobbágyköltözés. Civitas-oppidum vel villa 7. cikkely: civitas, oppidum et libera villa: 8. cikkely. Az 1405. évi városi dekrétum 1.-kenti jelölését még a szakirodalomban elfogadott, hagyományos módon használom.

⁷ *Szalay*, i. m.: a civitas, regalis civitas, villa, libera villa, burgum, castrum azonos jelentésést mondja ki, de kevés adat alapján általánosít. Im. 30. és köv. l.; *Hajnik I.*: Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a Vegyes-házi királyok alatt (Hajnik) Bp., 1899.: Kiváltságok mértéke alapján különbözteti meg a civitast, oppidumot és libera villa-t, de konkrét adatokat ehhez a megállapításához nem közöl, 85. és köv. l.; *Boreczky E.*: A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig (Boreczky). Bp., 1904-ben megjelent művében a libera villa-t a mezővárossal azonosítja, 79. és köv. l.; *Timon Á.*: Magyar alkotmány és jogtörténet (Timon), Bp., 1906. A libera villa-t szintén a mezővárossal azonosítja, idesorolva pl. Esztergomot, Egert, Nagyváradot, Pécsét. 688. és köv. l.; *Hóman* im. a libera villa-t szabad városnak minősíti; *E. Mályusz*: Geschichte des Bürgertums in Ungarn. In: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1928. 360. Nem tesz különbséget a civitas és a libera villa között:

villa-t libera jelzővel ellátott, összekapcsolt falunak tekinti, amelynek magyarra fordításában a hangsúly a falura esik. Mi is voltaképpen ez a libera villa?

Kutatásunk kezdetén úgy tűnt, ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, elegendő lesz a libera villa-adatok összegyűjtése, a források felkutatása és értelmezése. Az ilyen jellegű kutatások mindig rendkívül időigényesek, de a probléma nem a hosszan tartó kutatásból eredt. Az eddig kikutatott 107 konkrét (meghatározott településre használt) libera villa-adat 71 településre vonatkozik, időben pedig mintegy 200 évet fog át. Az adatoknak előfordulási helyük szerinti megoszlása a következő: Szlavónia területén 61 adat (ez 34 település), Magyarország területén 46 adat (ez 37 település) fordul elő. Időbeli megosztottság az adatok között, teljesen mechanikus tagolásban: a 13. századból 28, a 14–15. századból 79 adat maradt meg, eddigi ismereteink alapján.⁸ Ezeknek a

Csizmadia A.: A magyar városjog, Kolozsvár, 1941. 18. és köv. l.: Rangsort állít fel, az első helyen a civitas áll, ezt követi az oppidum, ennél kevesebb a libera villa, amely az oppidum és jobbágyfalu között van; *Mályusz E.*: A mezővárosi fejlődés. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely Gy. Bp., 1953: A libera villa-t a királyi faluval azonosítja, uo. 183. l. Ebben a tanulmányában mondja ki „A magyar mezővárost civitas, oppidum, villa libera, possessio szavakkal jelölik.” Im. 186. l. *Mályusz E.*: Zsigmond király központosító törekvései Magyarországon c. tanulmányában (TSz 1960. 172. l.) a libera villa-t szabad faluként említi). *Csizmadia A.*: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Tankönyvkiadó Bp., 1962-ben megjelent munkájában megállapítja, hogy a libera villa-t és a civitas terminológiát az oklevelekben akkor is használják, ha nem királyi városról van szó. Adatai a 13. századra vonatkoznak. Im. 6. l. A kérdés legújabb hazai szakirodalmi megfogalmazása *Bolla I.*: A közszabadság lehanyagolása c. tanulmányában: „A főleg királyi birtokon keletkezett „libera villa-”k libera jelzője kezdetben az odatelepült hospesek liber státusát jelölhette, amely eltért a királyi szolgáltató birtok népei többségének servus státusától. A 13. századi gyors társadalmi átalakulás időszakában a falu „libera” jelzője egyre inkább a „mentesség, kiváltság” jelentés felé tolódott. Hasonlóan jelöltek státust is a Szabadi néven ismert települések, amelyeknek lakói főleg királyi és egyházi- nem közsabad státusú- liberek voltak.” TSz, 1974. 1–2. sz. 23. l.

⁸ A szlavóniai libera villa-k: 1244. *Dubica*, Smičiklas IV. 264. l.; 1252: *Körös*, Mon. Civ. Zagr. I. 25. l.; 1270: *Dubica*, FCD IV/1. 349–351. l. és Reg. Arp. 2009. sz.; 1272: *Szentkelemen*, Smičiklas, VI. 12. l.; 1283: *Lipova, Verőce*, ÁUO XII. 392. l.; *ÁUO XII. 392. l.*; 1284: *Lipova Verőce*, Smičiklas VI. 482. l. és ÁUO XII. l.; 1288: *Ivanic*, Smičiklas VI. 625. l.; 1293: *Zágráb*, Szentpétery, Oklevélszövegek, 118. l. *Csicstán*, HO VII. 228. l.; 1295–1303: *Ugra*, Smičiklas, VII. 217. l.; 1297: *Vaska*, Smičiklas VII. 286. l.; 1301: *Sredesce* Smičiklas VIII. 8. l.; 1303: *Verőce, Lipova, FCD VIII/1. 223. l.*; 1307: *Verőce, Lipova, Ugra*, Smičiklas VIII. 135. és 150. l.; 1311: *Ivanic* Smičiklas VIII. 278. l.; 1314: *Kerezitina, Pernia*, Blagay 77. l.; 1328: *Zelne*, Smičiklas IX. 418. l.; 1329: *Oszalj* Smičiklas IX. 478. l.; 1333: *Petrina, Jastrabarska, Somobor*, Smičiklas X. 105. l.; 1336: *Csázma, Ivanic, Dombro*, Smičiklas X. 266. l.; 1339: *Sredisce* Smičiklas X. 497. l.; 1341: *Petrina*, Smičiklas X. 629. l.; 1343: *Oszalj*, Smičiklas XI. 65. l.; 1344: *Nova Villa capituli Zagrabensis*, Mon. Civ. Zagr. 172. l.; 1347: *Krapina, Csázma*, Smičiklas XI. 344. és 424. l.; 1348: *Körös*, Smičiklas XI. 479. l.; 1350: *Trg*, Smičiklas XI. 591. l.; 1352: *Topuszko*, Smičiklas XII. 81. l.; 1354: *Dubica* ASzO 52. l.; 1357 *Csázma, Anjou* VI. 541. l.; 1360 *Petrina, Kozara, Ugra*: Smičiklas XIII. 2. és 58. l. Zichy III. 163–165. l. ASzO 64. l.; 1364: *Petrina* Smičiklas XIII. 377. l. Smičiklas XIII. 379. l.; 1373 *Varasd*, Tanodi 33–35. l.; 1377 *Dubica* ASzO 88–90. l.; 1380 *Szenterzsébet, Garig*, DI 6674. sz. ZsO I. 2802. sz.; 1385/86 *Gresencha* Mályusz LK, 1931. 296. és 298. l.; 1389: *Rácsa* ZsO I. 871. sz./ 1391: *Varasd*, Tanodi 33–35.; 1392: *Rácsa* ZsO I. 2359. sz.; 1396: *Szentjánosfalva*, DI 92043, 104707, 33058. és ZsO I. 4455. sz.; 1398: *Vinica, Szentpéter*, FCD X/2. 5332. ZsO I. 5336. sz.; 1404, 1405, 1407 *Ivanic*, Vjestnik 1901. 34. l. ZsO II. 3691 és 5698. sz.; 1418 *Remetinc*, Mályusz, LK 1932. 265. l.; 1432 *Csázma*, OL Ft. 5665. sz. dob.; 1452 *Vicus latinorum de Zagrabia*, Mon. Civ. Zagr. II. 219. l.; Magyarországi libera villa-k: 1261 *Dés, Szatmár, Szalacs*: ÁUO III. 4. l. és ZW–I. 85. l.; 1267 *körül Sala* (Vágsellye): HO VI. 161. l. Keltére Reg. Árp. 1681. sz.; 1286 *Németi, Tóti*: Mon. Strig. II. 217. l.; 1288 *Szebelléb*: Mon. Strig. II. 234. l.; 1290 *Ugocsa megyei libera villa-k*: DI 56470. sz.; 1291: *Szatmár, Torda, Désakna, Kolos, Szék.*: ZW–I. 181, 183. l. és ÁUO V. 12. l.; 1293 *szepességi libera villa-k*: Csáky I/1. 23. l.; 1297 (*Szatmár*) *Németi*: HO VII. 313. l.; 1332: *Hannusfalva, Eperjes*: FCD VIII/3. 590. l. 1343 *Zemplén: Magyar* 85. l.; 1347

településeknek a többségét oklevélben csak egyszer nevezik libera villa-ként. A településnek adott első kiváltságlevelével általában – az igen kevés kivételtől eltekintve – még nem tartalmazza ezt a megjelölést.

Az adatoknak ez az időbeli és térbeli szórtsága figyelmeztetett először: a libera villa-t nem szabad egyfajta pontosan meghatározható településtípusnak minősíteni. Az is meggondolandó volt, helyes lenne-e, ha a libera villa-t jelzővel ellátott falunak tartva, a „libera” jelző eredetét tisztáznánk. Ennek a kutatási és értékelési módnak a lehetőségét azért kellett elvetnünk, mert a már említett (a későbbiekben részletesen is elemzendő) libera villa-adatoknak jelentős többsége 14. századi, amikor a libera jelzőt a településre költözők szabad állapota visszatükrözéseként, vagy akár csak annak egyszerű jelzőként, hogy ott kiváltságot népek élnek, anakronizmus lett volna elfogadni. Ennek a kutatási lehetőségnek az elvetése után, az 1351-es, ill. az 1405-ös I. dekrétumok libera villa-civitas, ill. civitas-oppidum-libera villa terminológia használatából kiindulva arra törekedtünk, hogy megállapítsuk a libera villa, civitas, oppidum jogokban, kedvezményekben, mentességekben egybevethető vonásait. Ahhoz, hogy ezt a vizsgálatot elvégezhessük, szükségessé vált annak bizonyítása, hogy az oklevelek folyamatosan használják a libera villa terminológiát. Olyan okleveleket kellett tehát találnunk, amelyekben általában említenek libera villa-t, és nem a konkrét, földrajzilag helyhez köthető libera villa említését tartalmazták. Ezeket az általános említéseket sajátos oklevéltípusban, a parancslevelekben találtuk meg.⁹ Ezeknek megismerése után rajzolódott ki az adatok mozaikjait összerakva, melyek azok az ügyek, amelyekre vonatkozó oklevelek a libera villa-t, a civitast, majd később az oppidum terminológiát használják.

Az 1270-es évektől a királyi parancslevelek adressében vagy az oklevelek dispositio-részében megfigyelhető, hogy a címzés nem általános és formális (pl. „universis quibus expedit”, „universis Christi fidelibus”, „universis fidelibus nostris”), hanem mindazokat felsorolják, akiknek a parancsot, ill. a rendelkező részben foglaltakat meg kellett tartaniok.)¹⁰ (Függetlenül attól, hogy az oklevélnek az adresse vagy dispositio-része tartalmazza ezt a felsorolást, mi a továbbiakban ezt az egyszerűség kedvéért, s mivel szétválasztásának diplomatikailag van nagyobb jelentősége, mindig adressnek nevezük.) Ennek az adressnek a szövege leggyakoribb formában a következő: „. . . Prelatis, Baronibus, Comitibus, Castellanis, nobilibus et officialibus . . . item civitatibus et liberis villis, ipsarumque rectoribus, iudicibus et villicis . . .”. Az ilyen típusú adress a 13. század 70-es éveitől fordul elő; rövidebb formában, egy megére korlátozva libera villa-t is tartalmaz IV. Lászlónak 1290-ben kiadott parancslevele. Az adress a 14. század 20-as éveitől folyamatosan előfordul. Kezdetben 1, majd 2, a 15. század 20-as éveitől 3 városias településre utaló terminológiát tartalmaz. Időbeli sorrendben a települések terminológiája: libera villa; civitas-libera villa; civitas-oppidum-libera villa.¹¹

Eperjes, Sáros, Szeben: FCD IX/1. 494. l.; *1351 Bábaszék, Dobronya, Pelsőc:* FCD IX/2. 68. l.; *1372 Szakolca:* FCD IX/4. 421. l.; *Fügedi E.* Nyitra megye betelepülése, Bp., 1938. 34. l. és DI 6617; *1388 Bars, Bát:* DI 30301, 30302, 65807 sz.; *1390 Béla: Horváth S.:* A lipiói és túróci regtrum TT 1902, 196. l. és ZsO I. 1483. sz.; *1391 Hibe, Mosóc, Némelipce, Rózsahegy:* TT 1902. 43–44. és 217. l.; *1392 Huszt, Sziget:* Doc. Val. 433. l.; *1395 Szepsi:* ZsO I. 4168. sz.; *1396 Szepsi, Szenic, Terebes:* ZsO t: 4237. és 4284. sz. FCD X/7. 634. l.; *1419 Bábaszék, Dobronya, Felsőc, Fadd:* FCD X/6. 210. és 244. l.; *1428 a brassói kerület libera villa-i:* ZW–IV. 365. l.

⁹ *Fügedi E.:* A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp., Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára–Magyar Országos Levéltár, 1970., 30. l. és *Kubinyi A.* Fügedi i. m. ismertetése, Sz. 1973, 3. sz. 753. l.;

¹⁰ *Szentpétery I.:* Magyar oklevéltan. A magyar történettudomány kézikönyve II. 3. Bp. 1930. 19. l.

¹¹ A tanulmány szövegében és az I. mellékleten megtalálható adressek jelzetét adjuk meg. A közölt évek utáni hivatkozási helyek száma, az oklevelek számára is utal. 1290: DI 56470.; 1321: Mon. Civ. Zagr. I. 98. l.; 1325: Mon. Civ. Zagr. I. 111. l.; 1328: Mon. Civ. Zagr. I. 131. l.; 1331: ZW–I. 446. l.; 1338: Házi, Sopron I/1. 71. l.; 1340: Házi, Sopron, I/4. 1. 77. és Anjou IV. 15. Smiciklas X. 536. l.; 1343: Szekfü, Oklevelek, 36. l., FCD IX/1. 82. l., Smiciklas XI. 89. l.; 1346: Mon. Civ. Zagr. I. 186. l., Zichy II. 200–201. l.; 1347: Mon. Civ. Zagr. I. 191. l., Smiciklas XI. 411. l.; 1348: Smiciklas XI. 450. l.; 1349: Anjou V. 261. l, DI. 4030.; 1350: HO I. 207. l., HO II. 86. l., Smiciklas XI. 610. l.; 1352: Anjou V. 575. l.; 1357: Anjou VI. 543. l.; 1358: Házi, Sopron, I/1. 113., Anjou VII. 242. l.; 1359: HO IV. 188. l., FCD IX/3. 40. l.; 1360: Smiciklas XIII. 74. l., OL Ft. 5565. sz.; 1361: DI.

Mielőtt munkánk során bizonyításunkba az adresseket bevontuk volna, meg kellett állapítanunk, hogy ez az oklevélrész nem pusztán formulás része az oklevélnek. Az Árpád-kor végén az első ténylegesen libera villa-t tartalmazó adresset azért sem tekinthetjük pusztá formulának, mert IV. Lászlónak az Ugocsa megyei libera villa-khoz intézett parancslevelére válasz is érkezett: „... villicy et Jurati ac vniversi ospites de Zeuleus et de Nogzas” által kiadott oklevélben.¹² Németi villicusától III. András parancslevelére érkezett válasz, aki a hozzáérkezett és szintén azzal az ügygel foglalkozó mandátumra, amelyre a már említett IV. László által kiadott oklevél is vonatkozott, válaszolja: „... Stephanus et Paulus filii comitis Mychaelis tempore guerre et disturbii... nobis et alys liberis villis vestris impenderunt indefesse.” Általában libera villa-t említ egy IV. Béla által kiadott, 1259–1269 közötti időre keltezhető, Vágsellyére vonatkozó oklevél, amelyben a király megtiltja

24909. 1362: FCD IX/3. 313. l.; 1364: FCD IX/3. 425. és 490. l.; 1365: FCD IX/3. 500. l., 503. l., ZW–II. 230. l.; 1366: ZW–II. 135. l.; 1366: ZW–II. 247. l.; 1367: ZW–II. 293., 298. l.; 1368: Házi, Sopron, I/1. 149. l.; 1369: Smičíklas: XIV. 176. l., FCD IX/4. 159. l.; 1370: IX/4. 236. l.; 1371: Smičíklas XIV. 333. l.; 1375: ZW–II. 439., Zichy III. 595. l.; 1376: Adalékok a kenézek történetéhez. TT 1890. 167. l.; 1377: Dl. 58602, Zichy IV. 30. l., Jakab, Oklevéltár 85. l.; 1378: Zichy IV. 33. l., ZW–II. 488. l.; 1382: FCD IX/5. 582. l., ZWII. 562. l.; 1384: FCD X/8. 135. l., Dl. 42290, 58639; 1385: FCD X/1. 214. l.; 1386: ZW–II. 605. l.; 1387: FCD X/1. 349. l.; 1388: FCD X/1. 431. l.; 1389: Zichy IV. 387. l., Dl. 50049; 1390: ZW–II. 639. l.; 1393: ZW–III. 53. l. FCD X/2. 102. l.; 1395: Vegyes közlések Kassa város levéltárából. TT 1897. 768. l.; 1397: ZW–III. 173. 185. l.; 1398: ZsO I. 5529, 5604. sz.; 1399: ZsO I. 5740, 6186. sz.; 1400: ZsO II. 169. sz.; 1401: ZsO II. 838, 951, 954. sz.; 1402: ZsO II. 1928, 1953, 1957, 1972. sz., Házi Sopron I/1. 270. l.; 1404: ZsO II. 3102, sz., Zichy V. 361. l., Jakab, Oklevéltár 117. l.; 1405: FCD X/4. 402. l., Jakab Oklevéltár 128. l., ZsO II. 3939, sz., Házi, Sopron I/1. 573. l.; 1406: ZsO II. 4748. 4881. sz., FCD X/4. 485. l., Kovachich, Formulac, 386. l.; 1407: ZsO II. 5262, 5328, 5337. sz., FCD X/4. 584–585, 593. l.; 1408: ZsO II. 6039. sz., ZW–III. 470. l.; 1409: ZsO II. 6525, 7038. sz., ZW–III. 473. l., Reizner, 18. l., Sopron vm. I. 605. l.; 1410: HO II. 189. l., ZsO II. 7332, 7735, 7829, 7830. sz.; 1411: ZW–III. 504. l.; 1412: ZW–III. 547. Dl. 92421; 1413: ZW–III. 565, 573. l.; 1415: ZW–III. 636. l., Ortway, Temes 493. l. 1416: Zichy VI. 392. l.; 1417: FCD X/5. 765. l., HO II. 211. l., H. oklt. 365. l.; 1419: FCD X/6. 206. l., ZW–IV. 87, 105. l.; Wenzel G. Kassa város parkettkészítése, Pest, 1870. 22. l.; 1420: FCD X/6. 259. l.; 1421: Dl. 61369; 1423: FCD X/6. 584. l., ZW–IV. 205. l.; 1425: FCD X/6. 681. l., HO II. 237. l., Dl. 38838; 1429: Reizner, 29. l. Ol Ft. „C” 241. 468. sz., Wenzel im. 33. l.; 1431: FCD X/7. 340. l.; 1432: FCD X/7. 431. l.; 1433: OL Ft. „C” 241. 468. sz.; 1434: FCD X/7. 571. l.; 1435: ZW–IV. 562. l.; 1436: FCD X/8. 651. l., Reizner, 35, 39. l.; 1438: OL Ft. „C” 241. 321, 323. sz., Magdics, 19. l.; 1439: Dl. 13290, 13409., Teleki, Hunyadiak. X. 41. l., ZW–V. 32, 34, 40. l.; 1440: Magdics, 12. l., Dl. 50294; 1441: ZW–V. 74, 76. l.; 1444: ZW–V. 135, 141–142.; 1445: OL Ft. „C” 241, 435. sz.; 1446: Dl. 25777; 1447: ZW–V. 227. l.; 1450: ZW–V. 303. l., Teleki Hunyadiak, X. 258. l.; és 267. l.; 1453: Házi I/41. l., ZW–V. 365–366. l., Magdics, 30. l.; 1454: ZW–V. 464. l.; 1455: Iványi, Eperjes 169. l. 382. sz., HO II. 319.; 1456: Zichy IX. 516. l., ZW–V. 547. l.; Dl. 15106; 1457: ZW–V. 574. l.; 1458: Pesty, Szörény 73. l., Magdics, 38. l., Dl. 15290., Jakab, Oklevéltár, 197. l.; 1459: Dl. 15423; 1463: Zichy IX. 269. l.; 1464: Jakab, Oklevéltár 211. l., Reizner 61. l., Dl. 62881; 1465: Házi Sopron I/5. 189. l., Dl. 25216. 16247, 16254, 16285; 1466: Dl. 16347, 98082, Teleki, Hunyadiak XI. 158. l.; 1467: Podmaniczky, 69. l., Dl. 16488. 45236, Jakab, Oklevéltár 218. l., Házi, Sopron I/5. 267. l.; 1468: Dl. 16736; 1469: Dl. 102173; 1470: Dl. 45386; 1471: Dl. 65563, 17164, 17167, 17256; 1472: Kovachich, Formulac 356. l.; 1473: Magdics 45. l., Reizner 71–72. l.; 1475: Dl. 25996; 1479: Házi, Sopron I/5. 377.; 1481: Jakab, Oklevéltár 264. l., Csánki, Oklevelek, TT, 1902. 348. l.; 1484: Reizner, 83. l., Teleki Hunyadiak XII. 257. l.; 1488: Jakab, Oklevéltár 279. l.; 1489: Teleki Hunyadiak XII. 432–434., Kovachich, Formulac 368. l., Magdics 51. l.; 1495: Mon. Civ. Zagr. II. 500. l.; 1497: HO II. 379. l.; 1498: Reizner, 88. l.; 1500: Iványi, Bártfa, 520. l. 3521. sz.; 1508: PRT VII. 562. l.; 1517: Dl. 73621; 1523: TT 1887. 801. l.; 1524: Magdics, 66. l.; 1527: Jakab, Oklevéltár 367. l.; 1609: ELTE, Segédtudományi Tanszék, Facsimile gyűjtemény. Nundinalis oppidi Berkez.; 1660: OL, Liber Regius XII. k. Nundinalis pro oppido Szakacsány.;

¹² Vö. 11. sz. jegyzet, Nagyszöllös és Nagyszász, 1290–1300: HO. VII. 308. l.;

Sellyén a descensust: „Licet villam Sala et villas ad eam pertinentes Monasterio de Turuch contulerimus, tamen non minus sunt in nostra protectione constitute quam alie libere ville nostre. Unde fidelitati uestre precipimus firmiter et districte, quatenus nullus uestrum super ipsas villas violentum descensum recipere debeat uel presumat...”. Az ebben az időben kiadott városi kiváltságlevelek is tartalmazzák libera villa említést: „... eandem liberatam contulimus... qua libertate cives de Castro Budensi et Strigoniensi et hospites de Zathmar ac aliarum liberarum villarum nostrarum perfruntur...”.¹³ Mind a korai, mind a 14–15. századi adressek libera villa része megfelel más, oklevelekben alkalmazott terminológiának. 1408-ban Zsigmond által kiadott inquisitiót tartalmazó oklevélben, azt, hogy kitől tudakoljanak a vizsgálatot teljesítők, így írják le: „... a nobilibus, possessionatis hominibus, civitatibus et liberis villis... et alys, quibus licuisset et decuisset...”.¹⁴ Az adressek civitas, ill. oppidum része nem szorul külön bizonyításra. A konkrét libera villa-adatok, a dekrétumokba foglaltak, az oklevelekben általában említettek kölcsönösen egymás létét bizonyítják. Az adresznek sztereotip formula voltát legjobban az cáfolja, hogy változik és változó formában él tovább. Más az összetétele a 13. század végén („Hospitibus liberarum villarum”), a 14. század elejétől a 15. század 20-as éveig („civitatibus et liberis villis”), ill. ezután, amikor fokozatosan kibővül az oppidum terminológiával („civitatibus, oppidis et liberis villis”), s végül, a 15. század utolsó harmadától a libera villa-t fokozatosan az egyszerű villa váltja fel („civitatibus, oppidis et villis”). Az adresznek ez a megváltozása már azt is jelenti, hogy a libera villa helye, súlya a városias települések között megváltozott, ill. a libera villa terminológia a városra alkalmazott terminológia változásával feleslegessé vált. Bizonyos utánélés még a 17. században is megfigyelhető, de erre az időre ténylegesen üres formulává válik. Ennek bemutatására a mellékleten két kései adatot is közlünk.

Az adresznek másik részét is megvizsgáltuk, szintén abból a szempontból, hogy sztereotip formula-e vagy élő gyakorlatot tükröz vissza a „... rectoribus, iudicibus et villicis...” rész. Az adresznek ebben részében az élő gyakorlatot a „iudicibus et villicis” rész vitathatatlanul tükrözi. A rector 15. századi előfordulása már ritkább, de annál nagyobb múltra vezethető vissza használata. Az egyes megnevezett városok élén álló rector eltűnik ugyan de általában, az okleveles gyakorlatban a „rector civitatis”, „rector villae”, vagy a „rector seu gubernator civitatis” a 14. század végétől Werbőczy számos alkalommal kimutatható. Egyik utolsó adatunk 1490-ből van, amikor az oklevél „rector Regni”-t említ, a királyra utalva.¹⁵

Az általunk vizsgált oklevelekből először 250 adrest tartalmazó oklevelet választottunk ki. A kiválasztás szempontja egyrészt az volt, hogy az okleveleket mikor, milyen ügyben adták ki, másrészt, hogy milyen település-terminológiát tartalmazzák. Ezekre a településekre a parancslevelekben foglaltak kötelezőek voltak; bizonyos ügyeket pedig azért közöltek a településekkel, mert igazgatási

¹³ (Szatmár) Németi, 1299 körül, HO VII. 277. l., 1290–1300: HO. VII. 313. l.; Vágsellye, Dásvár, vö. 8. jegyzet;

¹⁴ *Gerics J.*: Árpádkori jogintézmények és terminológia. c. tanulmányában írja: Feltűnik ezenkívül a 13. századi inquisitióktól szóló oklevelekben a később is oly gyakori formula, amely arra vonatkozik, hogy kiktől tudakoltak a vizsgálatot teljesítők „ab omnibus a quibus licuit et decuit”. Sz. 1969. 4. sz. 631. l. Ennek 15. század eleji megfelelése: 1408, ZsO II. 5897. sz. Reizner 15. l.;

¹⁵ A rector külföldi párhuzamainak bemutatását adja, a magyar vonatkozások figyelembevételével *György Székely*: Le Developpment de la magistrature de la ville de Buda au XIVE siècle, In. *Folia diplomatica*, Bd. I. Brno, 1971. 287–288. l., A magyarországi rector-ok jellegét összefoglalja *A. Kubinyi*: Die Anfänge Ofens. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen, Reihe I. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsgeschichte des europäischen Ostens, Band 60. 1972. Berlin, 73. és köv. l. (Röv.: Kubinyi, Ofen); 1370: „tutorque atque rector banatus... Slauonie” Dl. 103327; 1401: rector ville, ZsO II. 1321. sz. 1405. l. dekr. 5. cikkely, 3.§: civitatum rectores; 1414, Zsigmond király oklevelében „... Iudices, Residentes et Rectores Ciuitatum” Jakab, Oklevéltár, 164. l.; 1467: I. Mátyás „rectores, magistros civium” Dl. 16554; 1469: „rectore seu officiali eorundem actorum opido in eodem” Dl. 16819; Iványi, Bártfa, 511. l. Summa Legum... Raymundi: „... de rectore et gubernatore civitatis”, vö. *Gy. Bónis*: Der Zusammenhang der Summa Legum mit dem Tripartitum. In: *Studia Slavica Hungarica* 1965. 373–409. l., Tripartitum; 22–24. l.; 1490, a király, „rector regni”: *A. Kubinyi*: Die Wahlkapitulationen des Königs Wladislaw II. in Ungarn. Kéziratban.

egységként, hatóságnak tekintették őket.¹⁶ A vizsgált parancslevelekből – területi okokból – 220-at választottunk ki. A 220 oklevélből 116 bíraskodásra, bírói exemptióra vonatkozik: nemesek, városok, kereskedők exemptiójára. A városokra vonatkozó ügyeket két szempont alapján osztályozhatjuk: a) kik azok, akikre a város bíraskodása kiterjedhet; b) kik felett nem bíraskodhat a város.¹⁷ A többi 104 oklevélnek a bennük foglalt ügyek szerinti megosztása a következő: vám, vámentesség 32; jobbágyköltözéssel kapcsolatos 16; igazságszolgáltatásba való bekapcsolódás (gonosztevők felkutatása, elfogása stb.) 5; kereskedelmi kiváltságok 17; barchent készítés tiltása, kézműveseknek Kassára hívása 5; új pénz értéke 4; harmincad bérbeadás 1; mértékek 1; dézsmafizetés 9; kiváltságlevél megújítása 10; egyéb 4. Ha az adresse nem üres formula, hanem mint írtuk, tényleges tartalom állt a címzés mögött, a városoknak, városszerű településeknek a bevétele ezekben a parancslevél-adressekbe, indokolt. Az első csoportba tartozó ügyek városi vonatkozásai egyértelműek. A városok bíraskodási autonómiájának jelentősége, ill. az autonómia megsértése és az ebből adódó problémák, perek közismertek. A városoknak mások felett, elsősorban a nemesek feletti bíraskodásnak tilalmát sem a 14. században fogalmazták meg először. A már említett 1238. évi nagyszombati kiváltságlevél, az 1290/91-ben kiadott dekrétum közvetlen előzménye az I. Lajos parancsleveleibe foglaltaknak: 1346 „... nobiles terre Scepus et Iobagiones (ipsorum) ... contra antiquam libertatem Nobilium Regni nostri ad presenciam nonnullorum Judicum, Ciuitatum autem terre Scepusiensis” vinni nem lehet. Ugyanezzel az indoklással veszi ki szintén Lajos király 1346-ban Becsei Töttöst és Vesszöst „... a iudicio et iurisdictione ... comitatum ... Civitatum et liberarum villarum ...”. Arra vonatkozóan, hogy a városok nemcsak a fenti parancslevelek kibocsátása idején, de még a 15. század elején is törekedtek ilyen bíraskodási jogkör kialakítására és gyakorlására, Zsigmond királynak 1421-ben kiadott oklevélét idézzük: „... nobiles et proces ipsius regni nostri ... querulose curarunt significare, Quomodi Judices Jurati civis et Communitates nostrarum Regalium et Reginalium et aliorumque quorumcunque Ciuitatum Ipsos nobiles dum tales in aliquibus excessibus et causis criminalibus ... furti, latrocinii, spoly et aliorum quorumcunque in eorum medio reperti fuerint, Judicarent mortis pena plectendo condemnarent. In preiudicium eorum nobilitatis... Statuimus et decrevimus... Ut amodo in posterum, quiuis Nobilis racione ... cuiuscunque criminis ... in medio ipsarum Ciuitatum et signanter Albregalis per Iudices ... Judicari et condemnari non possint.”¹⁸

A parancslevelekbe foglalt ügyek egy részében tehát közvetlenül is érdekelték voltak a civitasok és a libera villa-k, a parancslevelek más része pedig azért említi a civitast, libera villa-t (később az oppidumot), mert ezeket a településeket hatóságnak tartották. A libera villa probléma megközelítéséhez igénybevehető oklevelek jogos felhasználhatóságát, úgy véljük, bizonyítottuk. A rendelkezésünkre álló bizonyítási eszközökre építve, áttérünk a libera villa, ill. a terminológiai kérdések vizsgálatára.

A 107 libera villa-adat térbeli és időbeli megosztottságára már utaltunk. A 61 Szlavónia területére vonatkozó libera villa-adat részletes tárgyalására itt most nem térünk ki. Ezeknek a libera villa-adatoknak a feldolgozása a helyi fejlődés fokozottabb figyelembevételével, csak igen nagy részletességgel végezhető el, s erre a tanulmány keretei nem elegendőek. Kétségtelenül a legelső és időben legutolsó konkrét libera villa-adatok erről a területről származnak. Az első adat Dubicára vonatkozik 1244-ből, az utolsó a „Nos Urbanus villicus, jurati, ceterique civis et hospites libere ville vici Latinorum de Zagrabia” által 1452-ben kiadott oklevél. Ezen a területen megkülönböztetjük a királyi kézen levő libera villa-kat, ill. azokat, amelyek a magyar királytól kapták kiváltságlevelüket, pl. Zágráb, Petrina, Somobor, Jastrebarska, Körös, Krapina, Varasd, Trg, Zelna, Verőce stb.

Az egyházi birtokon találjuk a libera villa-k másik csoportját. Az egyházi birtokon levő településeknek a fejlődésére ösztönzőleg hathatott, hogy a királyi kiváltságlevelek már korán megszabták az egyház, ill. a birtokain élő népeknek igazságszolgáltatási és egyéb kiváltságait, jogait és

¹⁶ A települések hatóságkénti működésére: *Kubinyi A.*: Buda város pecséthasználatának kialakulása. TBM XIV. 123. 1. és 179. sz. jegyzet;

¹⁷ 1346: szepesi nemesek mentessége, FCD IX/1. 364., Becsei Töttös és Vesszős: Zichy II. 200. l.; 1366 I. Lajos „... Nobiles dictae terrae (Transilvaniae) et eorum Iobagyones in civitatibus vel villis liberis non detineantur ...” ZW–II. 256. l., 1421, HO VII. 447. l.;

¹⁸ Vö. a 17. jegyzetben közöltekkkel.

¹⁹ Vö. 8. jegyzet adataival.

kötelességeit egyaránt. Ezek a kiváltságok kétségtelenül az egyháznak adott kiváltságok voltak, de egyszersmind azt is biztosították, hogy az egyházi birtok népeinek életét már igen korán pontosan meghatározott szolgáltatások és kiváltságok irányíthatták. Az egyházi birtokon levő libera villa települések között van olyan is, amelyről összesen 1 adat áll rendelkezésünkre. A megmaradt oklevelek olyan hiányos képet nyújtanak ezeknek a településeknek további sorsáról, hogy nem lehetett pontosan megállapítani, hogy a megjelölt település azért libera villa-e, mert az egyháznak adott kiváltságok rá nagyobb mértékben vonatkoznak, vagy saját külön kiváltsággal is rendelkezett. Van példa arra, hogy az egyházi birtok népeire terjedő nagy és általános kiváltságon kívül, sajátos „egyedi” kiváltságuk is volt, pl. Ugrának, Ivanicsnak. Egyébként is, ha az egyháznak adott általános kiváltságok alapján jelölték volna a településeket libera villa-ként, sokkal több konkrét libera villa említést kellett volna az okleveleknek megőrizniök. Ehhez a csoporthoz sorolhatóak még: libera villa Csicsán, és a libera villa Sancti Johannis de subcastro Bela. Csicsán hospesei 1293-ban kapták kiváltságlevelüket a bélai preceptortól. Szentjánosfalva a bélai perjeltől kapta kiváltságlevelét.

A szlávóniai libera villa-k harmadik csoportját a birtokos nemzetségek kezén találjuk. Ezeknek a megnevezése szintén libera villa, vagy libera possessio. Bizonyos esetekben ez a nemzetségi birtoktest területi egységet alkotott, amelynek elöljárója a nemzetség tagja volt. Erre utal az egyik oklevél intitutiójában a következő formulázás: „Nos Gregorius iudex libere ville sew sognationis de Berkus.” Számos hasonló adat van, de ezekben a libera villa megjelölés nem a nevezett „falvakban” élő népek jogállására, az általuk gyakorolható jogok összességére vonatkozik; ez a „libera” jelző a birtokos generációk, cognatiók kezén levő földre vonatkozik, az ahhoz tartozó birtokjog visszatükröződése, kifejezése. Erre utal még a possessio libera előfordulása is, ill. az oklevelek hasonló jellegű megfogalmazása: „Johannis filius Bogdan de libera Brochina.”²⁰ Ez utóbbi csoport kivételével, valamennyi libera villa-adat terminológiai vizsgálata tovább vihető. Városi, városias jellegű fejlődésükre utaló említéseket az oklevelek tartalmaznak.

A többféle eredetű, jellegű, jelentésű libera villa-adat Magyarországon is fellelhető. Először csak azokra a megjelölésekre térünk ki, amelyek szerintünk a libera villa-civitas-oppidum terminológia-körön kívül esnek: a soltész-falvak, a Lehota, Volja, Ohába, Szabadfalu megnevezésű falvak, a kenézfalvak, hiszen a 14. században, a falutelepítések idején a meghatározott kiváltságokkal, mentességekkel ellátott, de eredetükre, jogaikra utalóan különböző megnevezésű falvaknak egész sora alakult ki. A nyelvészeti kutatások tisztázták, hogy a Lehota, Volja megnevezéseknek a jelentése: valamilyen szabadságot élvezők.²¹ A „lhota-lehota” és a „volja” német megfelelője a Stift, ill. a Freijung. Az Ohába a szláv okleveles gyakorlatban örökölhető család birtokot jelent, vagy olyan eladományozott birtokot, melyet az eladományozó az adományozáskor, a korábban őt megillető minden adó alól felmentett örök időre.

Ezeket az Ohába falvakat Szabadfaluként is megnevezték, vagy libera villa megjelöléssel is említik. Eredete szerint a falu-típus kapcsolható a kenézség intézményéhez, része lehet azonban királyi uradalomnak is. Helyileg Alsóféhér, Fogaras, Hunyad, Krassó, Szörény, Temes és Pozsega megyékben találhatóak.

A Szabadfalu a libera villa magyar fordítása. Az ilyenféle fordítás nem egyedülálló. A Szabadi helynév latin libera villa-ra fordítása az I. László király korára hamisított, a veszprémi egyház földjeiről rendelkező oklevélben fordul elő, „In libera villa Sancti Regis.” 1327-ben (a libera villa terminológia alkalmazásának időszakára esik!) ez az oklevél már létezett, mert Köcski Sándor országbíró ekkor hivatkozik rá ítéletében. Ebben az oklevélben a Veszprém megyei Szentkirályszabadját, tehát a jogi státust jelölő Szabadit fordították latinra. 1360-ban ezt a helynevet ilyen formában tartalmazza oklevél „Zabady Sancti Regis”. A libertas magyar fordítását is ismerjük: „. . . super libertate ipsorum vulgariter Wdvornok Zabada vocata . . .”. Az Ohába, a Szabadfalu, a kenézségre birt területre az a

²⁰ 1481, „iudex libere ville seu cognationis de Berkus” OL, Ft. 5664. és *Bónis Gy.*: Hűbériség és rendiség, a középkori magyar jogban, Kolozsvár, o. n. 334. és köv. l., Hajnik, 131. és köv. 11., *Possessio libera*, 1356: Smičiklas XII. 371. l.; de libera Brochina 1362: Smičiklas XIII. 257. l.;

²¹ *Pais D.*: A Szabad helynév alkalmazásához. *Magyar Nyelv*, 1957. 52–66. l., *Melich J.*: Három helynévről: Lehota, Volya, Ohába. *Sz.* 1907. 321–331. l., *Makkai L.*: Erdély népei a középkorban. Magyarok és románok. Szerk. Deér J.–Gáldi L. I. k. Bp., 1943. 370–371. l.

jellemző, hogy akkor is libera villa-ként adományozzák, vagy adják bérbe, ha „üres”. Hunyad megyében 1387-ben két olyan libera villa bérbe adására került sor, amelyekről az oklevél így ír: „... duas villas liberas Cavapataka et Aranyas, que nunc ferebatur deserte...” 1352-ből hasonló jellegű adat maradt fenn oklevélben, de adományozás kapcsán „... Vnam terram que iacet deserta Mutnok pataka vocatam, in tali libertate, in qua libertate habent liberas villas quenisiis in provincia Seebus”. Mutnok-pataka birtok bíraskodása kiváltságáról így rendelkezik „... preter tres causas scilicet latrocinium, furtivum, incendiarium...” mindenben maguk ítélik meg, a kiemelt három ügyben a Sebes szék iudex ítélik meg felettük. Ebbe a csoportba sorolható még a „villa libera Noxara vocata”, amelynek kenézét is említik. A Bél kerületben levő „libera villa Nexa”, melyet 1369-ben és 1415/16-ban Szabadfaluként neveznek.²² Az Ohába, ill. a kenézzel említett falvak esetében a libera jelző – ahogyan már a szlavóniai nemzeti libera villa-król is megállapítottuk²³ – nem a libera villa-kon élő népek jogainak összességére utal, hanem a földhöz tartozó jog. Világosan mutatja ezt a desertaként említett Mutnokpataka bíraskodási jogának megfogalmazása, „... dedimus et contulimus Jure perpetuo et irrevocabiler possidendam... in filios filiorum et suorum heredum successoribus... ita tamen nullus Judex habeat iudicare, ipsi autem poterunt iudicari preter tres causas... et si contingerint esse tunc ad sedem Judicis ad Sebes admittere debeatis...”. Ez a földhöz tartozó jog jellegét tekintve olyan úriszéki jognak minősíthető, melyhez még a pallosjog adományozása nem történt meg. Az említett libera villa terminológiával is jelölt településekre – kevés kivételtől eltekintve – az a jellemző, hogy megmaradnak falunak.

Más fejlődési utat mutat a többi magyarországi 46 konkrét libera villa-adat. A 13. századból 15 libera villa adatunk van, a 14–15. századból 31. A legkorábbi libera villa-adat 1261-ből van, Dészvár kiváltságlevelében fordul elő, melyben együtt említik Dészvart, Szalacsot és Szatmárt. Dészvár, Szalacs és Szatmár kiváltságaként kapja meg bíraskodási és katonáskodási szabadságát. Szalacs az észak-erdélyi só szállításának fő lerakódóhelye volt. Jelentékeny hely lehetett, mert III. István Szalacs és Szatmár vámját a szentjobb apátságnak adományozta el. Szatmár első kiváltságlevele 1230-ból való, amely bíraskodási, vámmenteségi, igazságszolgáltatási (a király vagy tárnokmestere ítélt meg felette) és bíróválasztási kiváltságot tartalmaz. 1264-ben V. István ifjabb királytól újabb kiváltságlevelet kap, ennek lényege: a fehérvári hospesek kiváltságát kapja, bírása minden ügyben ítélt meg, forum liberuma van, papot választhatnak stb. Az oklevél keltezésének és a településre alkalmazott megjelölés „korszerűségének” megállapítása III. András király 1291-ben kiadott átíró oklevele alapján vált lehetségessé. Szentpétery I. Kritikai jegyzékében ezt az Endlicher által már közölt és 1264-re keltezett oklevelet 1271-re datálta. Szentpétery erről az 1291-es oklevélről még nem tudhatott, hiszen csak jóval munkájának elkészülte után került be az Országos Levéltárba. Az 1291-es oklevél igazolta Endlicher keltezését. Egy ponton azonban Endlicher közlését feltétlenül ki kell javítanunk: munkájában, I. Ferdinánd 1548. évi átírásából Szatmár oppidum kiváltságlevelét közli, III. András hiteles oklevele Szatmárt villa-nak nevezi. Szatmárnak 1264-ben oppidumként említése tehát nem korabeli, és ez a tény megkérdőjelezi egy másik, szintén Endlicher által közölt korai oppidum terminológia korabeliségét is: István esztergomi érseknek Keresztúr oppidum részére kiadott kiváltságlevelét terminológiáját, az oklevél 1264-ben kelt.

Libera villa-adatainkat sorolva tovább, először IV. Bélának 1267 körül keletkezett és már más szempontból említett oklevelét említjük, amelyben a túróci premontrai monostornak adományozott Sala (Vágsellye) faluban megtiltja a descensust, más libera villa-khoz hasonlóan. A Hont megyei Tóti és Németi libera villa-k mentesek a zólyomi comes bíraskodása alól, mind a függő, mind a jövőben

²² In libera villa Sancti Regis, HO IV. 1.1, Reg. Arp. 21. sz., Zala m. I. 250. l., 1360-ban DI. 41437.; Wdvornok Zabada HO VI. 4. és 393. l.; Mutnokpataka Doc. Val. 124–125. l., Pesty, Krassó 28. l., Káwapataka, Aranyas Doc. Val. 353. l., ZsO I. 260. sz.; Noxara, 1394-ben *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. k. Bp., 1890–1897. 1913. (Röv. Csánki), V. k. 115. l., A Bél districtusban levő Nexa, 1369-ben Csáki II. 86. l., *Thallóczy L.*: Nagy Lajos és a bulgár banság, Sz 1900. 577–615. l. és X. függeléke, az 1415–16-ra vonatkozó adatok Csánki id. hely.;

²³ Vö. 8. jegyzet. Szatmár 1230: RMA 426. l., Reg. Arp. 462. sz.; 1264: RMA 505. l., Reg. Arp. 2133. sz. 1271-re keltezi. III. András 1291-ben kelt átíró oklevele DI. 90750. Szatmár keletkezésének korára, korai történetére, *Karácsonyi J.*: Szatmár város eredete, Klebersberg Emlékkönyv, Bp., 1925. 215. és köv. l.; Keresztúr RMA 469. l. és Mon. Strig. I. 362. l. 462. sz.; Szalacs, *Györffy Gy.*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Bp., 1963. I. k. 663. és köv. l., (Röv.: Györffy);

indítandó polgári és büntető perek tekintetében. 1286-ban IV. László oklevele tartalmazza, amikor Pál mester veszprémi prépostnak adományozza ezeket a falvakat: „... duas villas regias liberas quas hospites nostri incolunt.” 1288-ban a király megerősíti az esztergomi érsek, a prépost és a káptalan által jobbágyaik felett gyakorolható bíraskodási kiváltságot, ekkor két falut, az egyik Szebelléb, mentesít a honti comes bírói fennhatósága alól, meghagyva, hogy ezután „qui vero aliquem Jobagio-nem dicte ecclesie Strigoniensis, in Zebheled commorantem, civilibus et pecuniariis causis voluerint convenire, eciam coram ipsius ville villico, sicut et in aliis liberis villis regni nostri si voluerint, consequi poterit iusticie complementum”, és megtiltja a báróknak és a nemeseknek a descensus gyakorlását. Szebellébnek már 1233-ban meghatározott kiváltságai voltak. II. András oklevele tartalmazza meghatározott szolgáltatásait, megengedi német pap tartását, bíróválasztási jogát, ez a bíró a nagyobb ügyek kivételével minden ügyben ítélezett felettük; a nagyobb ügyekben a préposttal vagy a kanonokok közül valakivel együtt járt el.²⁴

Buda castrum, Esztergom castrum, Szatmár és más libera villa-k jogát, ill. kiváltságait kapja meg 1291-ben Désakna, tehát indokolt, hogy libera villa-ként említsük. Ezzel a kiváltságlevéllel a király a települést az erdélyi vajda és a szolnoki comes fennhatósága alól is kiveszi. Désakna kiváltságát kapja meg szintén 1291-ben Torda, de az oklevél még hozzá fűzi: „... eandem concessimus libertatem qua hospites nostri de deesakna, Zek, et Kolos gratulantur...”. Ide vonható még IV. László mandátuma Ugocsa megye libera villa-ihoz, amely mandátumra Nagyszöllős és Nagyszász hospeseitől érkezett a válasz.²⁵ Nagyszöllős, melyet ugyan soha nem neveztek libera villa-nak, 1262-ben V. Istvántól jelentős kiváltságokat kapott: szabad költözést, comes nem ítélezhetett felettük, a bíró és a plébános választásának jogát, forum liberumot, a descensus alóli mentességet, s szabályozta katonáskodási kötelezettségeiket. Nagyszász 1271-ben adózási kiváltságot kapott, descensusát olyan módon szabályozta az oklevél, hogy csak évi egy alkalommal tartozik a comesnek descensus adásával, katonai kötelezettsége nincsen, plébániája exempt, bíróválasztási joggal rendelkezik.²⁶

Meg kell említenünk a Szepesség libera villa-it. III. András 1293-ban somogyi (sümegei) pecéirenek adományozott kiváltságlevele ezt tartalmazza: „Ceterum ordinavimus, vt in omni articulo causarum a iudicio et iurisdictione comitis de Scepus... iudem caniferi nostri penitus exempti habeantur, preterquam in hiis articulis, in quibus Saxones de Leucze et alii populi liberarum villarum de Scepus.” Ez a település a szászok 1317. évi privilégiumában korai eladományozása miatt nem szerepel. A 13. század időben utolsó libera villa említését (Szatmár) Németi 1297-ben kiadott saját oklevele tartalmazza.²⁷

A libera villa-k népeinek adott kiváltságlevelek közös vonásai: bírói ügyekben a comes comitatus fennhatósága alól szabadok. Saját bírójuk előtt indul minden bírói ügy, a vitás ügyeket a király vagy megbízottja elé kell vinniük – ez alól kivételt csak az egyházi kézre került libera villa-k bíraskodásánál figyelhetünk meg. A libera villa-k bíró-, esetenként papválasztási jogot gyakorolhatnak. Szatmár és a Szatmárhoz sorolható Désakna, Kolos, Szék, Torda forum liberummal is rendelkezik: mindezek Esztergom castrum, Buda castrum, Fehérvár, Szatmár és más libera villa-k civiseinek jogával élhetnek.

²⁴ Vágsellye, Szebelléb, vö. 8. jegyzet. Az esztergomi érsek, prépost és káptalan szabadságainak megerősítése: ÁUO IX. 462. l., Mon. Strig. II. 234. Reg. Árp. 3485. sz.; Szebelléb 1233. ÁUO XI. 261. l., Mon. Strig. I. 298. l., Reg. Árp. 519. sz.; Az egyházi birtok jogi vonatkozásaira, jellegére. *Váczy P.*: Immunitas és iurisdictione. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve (BÉ) 1931, és *Pleidell A.* Az egyházi és világi immunitas. BÉ 1934. Az egyházi birtok alakulásának, jogainak, társadalmának marxista értelmezése, *Lederer E.*: A feudalizmus kialakulása Magyarországon, Bp. 1959. 175. és köv. l.;

²⁵ Kiváltságlevelekre vö. 8. jegyzet és *A. Kubinyi*: Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des königreiches Ungarn (1200–1541). In: *W. Schlesinger* (Hrsg): Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Vorträge und Forschungen XVIII. Sigmaringen, 1974. 538. és köv. l.

²⁶ IV. László mandátuma vö. 8. j. Nagyszöllős és Nagyszász vö. 12. j., Nagyszöllős kiváltságlevele 1262: ÁUO VIII. 31–32. l., Reg. Árp. 1793. sz.; 1793. sz.; Nagyszász kiváltságlevele, 1271: FCD V/1. 176. l., Reg. Árp. 2117. sz.

²⁷ Vö. 8. j. és *Fekete Nagy A.*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása, Bp. 1934, 90. l., a szászok 1317-es kiváltságlevele FCD VIII/2. 57. l. A túróci monostornak adott adománylevelé H. oklt. 19. l. ÁUO III. 38. Reg. Árp. 1375. sz.

Ezekkel az alapvető jogokkal élt a 13. században minden „városunk”, jöllehet magára a városra a civitas megjelölést az 1280-as évek előtt még elég ritkán használták. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a feudalizmus korai századaiban a püspöki székhelyeket nevezték civitasnak, ill. a másik, hogy a civitast és a castrumot azonos értelemben is használták. Az erődített várost erődítményéről is jelölték, s mivel az erődítmény – és ezt a jelölést városfal megnevezésére is ezt használták – kezdetben a vár volt, ezért ezekre a városokra a castrum megjelölés volt a rendszeres. Ha azonban az általuk gyakorolt jogok összességéről rendelkeznek, már IV. Béla idején előfordul, hogy a civitas terminológiát használják; érdekes példája ennek, az a királyi oklevél, amelyben IV. Béla Füzitőnek Buda civitas jogát adja. Ebben az időben a királyi oklevelek is, de Buda saját kiadású oklevelei is, Budát mindig castrumnak nevezik meg. Hasonló gyakorlatra utal IV. Lászlónak 1283-ban kelt Sopronhoz intézett oklevele is, amelyben elrendeli, hogy a várban birtokrészrel rendelkező hospeseknek állandóan a várban kell lakniok, mert ellenkező esetben „. . . concessimus ipsi hospitiibus (de Suprunio), ut utilitates possessionum ad ipsam civitatem pertinencium percipiant in ipso castro residentes nullam extra residentibus dando porcionem de eisdem . . .”

A libera villa-król és az Ugocsa megyei, libera villa-ként soha nem említett, de a királyi mandátum alapján feltétlenül annak tartható települések városjellegéről írottak, számos olyan településre érvényesek, amelyek a 13. században egyszerű villa megjelöléssel fordulnak elő az oklevelekben, pl. Pest, Körömend, Korpona, Bábászék, Bars, Liptó és környéke. Németlipcse, Vasvár stb. Kiváltságaik jellege, de még a kiváltságlevelek tartalmi egybeesései is arra utalnak, hogy ezek a villa-k, „város” kiváltsággal éltek.²⁸

Vasvár villa 1279-ben kapott kiváltságlevelet. Ez a kiváltságlevél az idegenek által a villa hospesei ellen indított ügyek tanúállítási kötelezettségéről kimondja: „. . . sicut etiam hospites nostri in maioribus civitatibus regni nostri . . .”. Civitas seu villa megjelölést tartalmaz Pozsony 1291-ben kapott kiváltságlevele. Ez a kiváltságlevél igen részletesen tárgyalja a városi igazgatás, a kereskedelem és egyéb kiváltságok szabályozását. Mi most csak a villa – civitas terminológia azonos értékére utaló szövegrészt emeljük ki. Ez a szövegrész kimondja, hogy pozsonyi polgár ellen idegen nem lehet tanú, kivétel „nisi duo vel tres intersint de eadem civitate vel de aliis civitatibus seu uillis, eandem habentibus libertatem”.²⁹

A civitas seu villa előfordulás feltétlenül arra utal, hogy a villa nem egy, de legalább kétféle jelentésű volt. Jelentette a falut, de libera jelzővel vagy anélkül is a település által gyakorolható jogoktól függően jelentette a korai várost is. Erre engednek következtetni azok a 13. századi okleveles adatok is, amelyek igen rövid időközben ugyanazt a települést hol villa, hol civitas terminológiával jelölik, vagy az a tény, hogy a városi iudex helyett a maior villae, a villicus használata olyan jelentős település saját kiadású okleveleiben is, mint pl. Zágráb megmarad. Zágrábot a IV. Béla által kiadott kiváltságlevél libera civitas terminológiával jelöli. Az 1266-ban megújított kiváltságlevelben helyette – addigra kiépült védőrendszere alapján – castrum és civitas van. A város kiváltságai igen jelentősek, de a báni descensus alóli mentességet mégis csak 1278-ban kapja meg IV. Lászlótól. Amikor pedig III. András Zágráb vármjának 1/3 része eladományozásáról értesíti a szlavón bánt, libera villa nostra-nak nevezi meg. (1295-ben a zágrábi püspök, 1318-ban a zágrábi káptalan, 1319-ben I. Károly király civitasnak említi.) Zágráb jogi helyzete nem változott ez alatt az idő alatt. Ha tehát a libera civitas-castrum/civitas-libera villa terminológiát a 13. századi oklevelek, melyek olyan kínosan ügyelnek a kiváltságok és jogi helyzet pontos rögzítésére, így váltakozva használják, ez csak azért lehetséges, mert a libera civitas-libera villa (villa) terminológia adott esetben azonos értékű, jelentésű volt.³⁰ A civitas és a villa azonos jelentését máig őrzi a francia „ville”, mely a várost és nem a falut jelenti.

²⁸ Sopron 1283: UB. Burgenland II. 236. sz. F. Vercauteren: Die europäische Städte bis zum 11. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas I. Linz, 1963. 13–26. I. J. Galmette, La société féodale. (Collection Armand Collin, No. 32.) 3° éd. Paris 161. I. A 11. században a magyar források a civitas, castrum, comitatus terminológiát azonos értelemben használják, vö. Lederer E. i. m. 100. és köv. I. Körömend 1244: UB Burgenland I. 298. sz. Korpona 1244: FCD IV/1. 329. I. Bars 1240: ÁUO VII. 103. I. Vasvár 1279: UB Burgenland II. 181. sz. Pest 1244: Mon. Bp. 27. sz. Bábászék, Dobronya 1254: HO VI. 76. I.

²⁹ Pozsony 1291: RMA 625. I., *Király J.*: Pozsony város joga a középkorban, Bp., 1894. 338. I.;

³⁰ Villa, civitas Bars: 1278/79 „villa”, 1284 „civitas”, Mon. Strig. II. 263. I. és 119. I. és 180. I., 1293-ban villa, H. oklt. 139. I.; Zágráb, „maior villae”: 1288, 1291, 1295-ben Mon. Civ. Zagr. I. 61,

A városfejlődés első nagy korszakában még nem alakulhatott ki a hierarchia a városok között, hiszen a város is csak most alakul. Ez a város több-kevesebb joggal élhetett; gazdasági szerepe, helyzete is ennek az „alakulásnak” fázisait mutatja. A tranzitkereskedelemben való bekapcsolódása tekinthető leginkább egyértelműen meghatározhatónak egy-egy város esetében, de bármennyire is van heti vagy évi vásártartási kiváltsága, a környező településekhez való viszonya, a szűkebb helyi piac-kapcsolatok kialakulása is most indul meg, és olyan szintet érhet el, amelyet a társadalmi munkamegosztás szintje lehetővé tesz. Ebben a korszakban jellemző a libera villa, civitas, castrum és villa terminológiának város jelentésben történő használata.

A 14. századi libera villa, civitas terminológia elemzésénél már tekintettel kell lennünk az oppidum terminológia előfordulásaira is. Ez a terminológia a 13. században konkrét településre alkalmazva, eddigi ismereteinek alapján, csak néhány alkalommal fordul elő. Szatmár esetében az átírás idejéből adódó oppidum terminológia-használatra már utaltunk. Megkérdőjelezhető a már említett Keresztúr oppidumkénti említése, de végleges elvetése azért nem indokolt, mert a 13. század elejéről, egyházi oklevéladótól származó oklevélben Somogyvár település civitas seu oppidumként ismeretes. A zalai konventnek az az oklevele, amely Lendvát és Németit említi „... Castrorum Lendua et Nempthy ac villarum . . . oppidorumque ac possessionum”-ot, hamis.³¹ A királyi oklevelek a 13. században alig néhányszor említenek oppidumot, de ezek az említések valójában általános feisorolás részei.³² Györffy György Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza c. művének I. kötete tartalmaz ugyan konkrét településekre alkalmazott oppidum megjelöléseket, de ezek mind elbeszélő forrásból származnak, pl. Beszterce, Radna stb. Az oppidum terminológia használata tehát nem volt általános, sőt meglehetősen ritka volt. Ezért nem értünk egyet Györffy Györggyel, aki idézett műve mellékleteként közölt és a 14. század elejéig érvényes állapotokat bemutató térképeken város, várfallal övezett várost, mezővárost és vásárhelyet különböztet meg. Ezzel két irányban is befolyásolja művének használóját: egyrészt annak elfogadására ösztönöz, hogy abban az időben, melyre munkája vonatkozik, ennyiféle egymástól elválasztható városias település volt, másrészt arra enged következtetni, hogy a mezőváros és vásárhely – mivel e kettőt egyformán jelöli – minőségileg azonos. Hasonlóan félreérthető a pápai tizedlajstromokban előforduló plébániai jövedelmek kategorizálása is; egy bizonyos összegben felül a szerző már mezővárosra utaló jövedelemnagyságról ír. Úgy véljük, ezeknek az oppidum előfordulásoknak mezővároskénti értelmezése nemcsak még igen korai, de alapvetően hibás is. Ezt a véleményünket megerősíti az, hogy mind a kisebb, mind a Hartvik püspök nevéhez kapcsolható István-legenda Esztergomot István király születési helyeként oppidumként jelöli.³³ Az oppidumnak a mezőváros későbbi értelmezése, korábban olyan erősített vagy erősítés nélküli várost jelölt, mely nem volt püspöki székhely. Besztercét ugyanúgy nem tekinthetjük mezővárosnak a 13. században reá alkalmazott terminológia alapján, ahogyan a 14–15. századi pápai oklevelekben oppidum megjelöléssel előforduló Brassó, Kassát, Lócsét, Sopront, Székesfehérvárt sem, amelyeknek civitas voltához a pápai oklevelek kiadása idején nem férhet kétség.³⁴ Az oppidum-civitas megjelölést a 14. század elején, de

67, 74. l.; Zágráb kiváltság-levelének új kiadása Grothusen 276 és 279. l.; Zágráb felmentése a báni descensus alól Mon. Civ. Zagr. I. 55. l.; A zágrábi vám harmadának az eladományozása III. András által, Smičiklas VII. 140. l., Szentpétery, Oklevélszövegek 118. l.; Zágráb „civitas” 1295, 1318, 1319-ben, Mon. Civ. Zagr. I. 74, 94, 95. l.;

³¹ Szatmár és Keresztúr vö, 22. j., 1210 „ius decimationis capelle Beati Petri in oppido Symigiensi” AÜO I. 103., 1224 „... in civitate seu opido castri Symidiensis” HO VII. 11. l.; Lendva és Németi 1275: FCD V/1. 479. l.;

³² 1261/1271, IV. Béla–V. István „... libertates . . . civitatum, villarum, et oppidorum . . .” Reg. Arp. 2123. sz.; 1274 IV. László „... castra et opida in confinio regni . . .” UB Burgenland II. 84. sz.; 1302 Venzeli „... villis, oppidis, . . . oastra oppida et predia regalia”. Anjou II. 27. l.;

³³ Beszterce és Radna, Györffy 557. és 562. l., A mezővárosi viszonyítás Uo. 423. és 747. l.; Legenda minor SRH II. 394. l., Hartvik legenda SRH II. 407. l.,

³⁴ Bonifác pápa 1399 „... opidi de Corona”, 1400 „oppidum Cascha, Lcuczsa”, 1400 „Oppidum Supprunise”: Mon. Vat. II. 163, 166, 284. l.; XXIII. János pápa 1410 „oppidum Alberegalis” Mon. Vespr. II. 177. l.; Mind a pápai, mind a hiteleshelyi és pápai közjegyzői oklevelek alkalmazzák civitas jelölésére az oppidumot ill. villat. A terminológia használatának római jogi vagy kánonjogi eredete további kutatást igényel.

még a század végén is párhuzamosan, vagyilagosan használják, ezért indokolt a libera villa-civitas terminológia vizsgálatába az oppidum megjelöléseket is bevonni.

Az oppidum terminológia előfordulása a 14. században nem folyamatos. A civitas seu oppidum megjelölés inkább a század elejéről, ill. a század utolsó évtizedeiben használatos. Mind a század eleji, mind a század végi előfordulásokra jellemző, hogy előzőleg a megnevezett civitas seu oppidumot civitasként jelölik.³⁵

A civitast és oppidumot először a szepesi szászok 1317. évi kiváltságlevelében, majd a portális adót elrendelő királyi oklevélben különböztetik meg.³⁶ 1326-ban I. Károly oklevele Gothardus fiait úgy említi, mint „rebelles et infideles... civitates, plurima oppida, villas et possessiones nostras” feldúlóit.³⁷ Az 1335., az 1338. és az 1342. évi kamarabérelti szerződések általános bevezető részei hangsúlyozzák ugyan, hogy a kamarát „cum omnibus comitatibus, districtibus, villis, oppidis et civitatibus” köti le a király, de a kamarák kezelési formájának részletezésénél az oppidumot már nem említik meg.³⁸ Egyéb, konkrét településre vonatkozó szórvány adattól eltekintve, az oppidum terminológia használata általában nem jellemző.³⁹ A 14. században, a század utolsó két évtizedét kivéve, a civitas seu villa, civitas seu villa regalis, civitas seu libera villa és természetesen a civitas terminológia használata a gyakori. Egyidejűleg e terminológiák használatával egy új „civitas” terminológia alakul ki, a libera et capitalis civitas regis, vagy más megfogalmazásban a libera civitas nostra regalis.

A civitas seu villa előfordulások között elsőként Rozsnyóbányát említjük meg. I. Károly 1320-ban „possessionem, cuiusdam seu villam Rosnabana vocatam” Tamás esztergomi érseknek adja. 1344-ben I. Lajos elrendeli, hogy „in territorio dictae civitatis nostrae Scemch seu villae” levő szőlők birtokába a pozsonyi káptalan helyeztesse vissza Péter plébánost, akit az oklevél capellanus noster specialisként említ.⁴⁰ Ebbe a csoportba sorolhatjuk a civitas, villa terminológiával váltakozva jelölt településeket is. A Zemplén megyei Patak 1315-ben civitas, egy másik, feltehetően a 14. század elejére datálható oklevélben villa. Nagymaros 1324-ben kapott kiváltságlevelében civitas nostra; I. Károly ezzel a kiváltságlevellel Marosnak Buda jogát is adományozta, mégis, 1326-ban egy oklevélben villaként említik. 1361-ben Modor civitas reginalis kiváltságlevelét I. Lajos azzal az indoklással adja ki, hogy a korábbi kiváltságleveli „eo tempore quo villa reginalis incendio deuastata fuerat, combusta extitissent”, Modort kiváltságai 1374. évi megerősítése idején is, villaként jelölik. 1352-ben Vári villa, 1358-ban Beregszász és Vári civitates, 1366-ban Erzsébet királyné oklevelében Beregszász civitas, Vári villa nostra.⁴¹ A civitas seu villa regalis előfordulások hasonló változatosságot mutatnak és igen

³⁵I. Károly 1317-ben Komárom várát „una cum civitate seu oppido” adományozza el, FCD VIII/1. 67. l., A Csákok kezén levő Komárom kiváltságának megerősítéséről 1307-ben Csák Máté „iudex civitatis Komaromiensis” kérésére ad ki oklevelet FCD VIII/1. 138. l. Komárom ezt az 1307-ben megerősített kiváltságlevelét 1277-ben kapta Tamás bán, pozsonyi, nyitrai, komáromi comestól. RMA 543–544. A Csákok város-politikájáról részletesen ír *Kristó Gy.*: Csák Máté tartományúri hatalma, Bp., 1973. 144. l. és köv.; Komárom 1331-ben királyi kiváltságlevelét is kapott, FCD VIII/3. 531. l. A század utolsó évtizedeinek terminológia használatára ZsO I–II. k., *Mátyusz E.*: A mezővárosi fejlődés im. 128–191. l., *Bácskai V.*: Magyar mezővárosok a XV. században. Bp., 1965, 142. l. (Értekezések a történeti tudományok köréből U. S. 37.).

³⁶1317 „civitates eorum, villas et oppida, curias et predia” FCD VII/2. 57.; 1323 I. Károly „... de singulis portis iobagionum... tam in civitatibus etiam, quam in oppidis constitutorum, singulis midimos fertones... dari et persolvi ordinantes...” ZW–I. 370. l., Anjou II. 59. l., *Vö. Hóman B.*: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. 1921. 195. és köv. l.;

³⁷FCD VIII/3. 157. l.

³⁸Szekfü, Oklevelek, 1–36. l.;

³⁹1334 „Oppidum Veresvár”, Csánki II. 731.; 1337 „Oppidum Narad”, FCD VIII/4. 243; 1342-ben a Bazini család birtokosztályában „possessiones, villas et oppida” Anjou III. 237.; 1327-ben „villa seu oppidum Zabomortun”, 1371-ben újból „villa seu oppidum”-ként említik, akkor lesz a Kanizsaiaké. Österreichisches Städtebuch 2. Bd. Burgenland, Red. von H. Knittler, Wien, 1973. 77. l.;

⁴⁰1320: FCD VIII/2. 248. l., 1327: Anjou II. 293. l., 1344: Wertner, 501. l.;

⁴¹Patak 1315, *Komáromy A.*: Levéltári kutatások. TT 1903. 121. l. és XIV. sz. elejére Dl. 57993.; Maros 1324 és 1326, FCD VIII/2. 514. l., FCD VIII/3. 120. l.; Modor 1361, FCD IX/3. 250. l.,

gyakorik. Ezeknek részletes bemutatását azért nem tartjuk szükségesnek, mert a civitas seu libera villa adataink között számos villa regalis változat is van.⁴²

A civitas seu libera villa 14. századi magyarországi előfordulása először 1331-ből való, egy város feletti bíraskodásra vonatkozó királyi parancslevél adresseben, majd a kamarabérleti szerződésekben található meg. Az 1336. évi szerződés a kamarák kezelésének részletezésében „civitas regalis seu reginalis ac aliorum”-ot említi; a pénzbeváltásra vonatkozó részében pedig így rendelkezik „... hospites per totum regnum nostrum existentes, nostri videlicet regales et reginales ac ecclesiarum vel nobilium collectam ipsorum trium grossorum persolventes ad cambium nullatenus teneantur. Civitates vero et libere ville nostre, ... debent et ... taxabuntur”. Az 1338. évi szerződés pénzbeváltó helyekként említi „in singulis foris civitatum et liberarum villarumstrarum regalium videlicet et reginalium ac aliarum quarumcunque”. A kamarabérleti szerződéseknek az a mondata az 1342. évi szerződésekben is megismétlődik.⁴³

Megnevezett civitas seu libera villa-t először I. Károly 1332-ben kelt oklevele említi, amikor Hännusfalva libera villa-t, amely Nekcsei Demeter tárnokmesterré, Eperjes szabadságával adományozza meg: „sub libertate libere ville nostre Eperies”. Eperjest nemcsak Hännusfalva kiváltságlevelében nevezik libera villa-nak, I. Lajos 1347-ben kiadott oklevelében civitas seu libera villa. Ebben az oklevélben a városi adónak a városok vagyoni állapotának megfelelő felosztásáról van szó. A király megparancsolja Kassa város plébánosának és bírójának, hogy „Quia tres ciuitates nostrae Epperies, Sarus et Scyben vocatae non sunt coaequales in facultate ... Vadatis ... in ipsas ciuitates seu liberas villas, et videatis facultates, paupertatem et quantitatem civium et hospitum ...” Az oklevél ezek után meg is írja, hogy a kiszabott 150 márkából Eperjes 53, Szeben 43 márkát fizet. I. Lajosnak egy szintén 1347-ben kiadott másik oklevele hangsúlyozza, hogy „... iidem ciues et hospites de Sarus, Eperies et de Scebyn eandem libertatis prerogativam habent, qua libertate ciues et hospites de terra Scepsiensis gaudent ...”. 1381-ben újból civitas-libera villa összefüggésben említi egy oklevél Eperjest és Szebent: „cives et hospites nostri de Eperies de Cybinio et de aliis civitatibus et liberis villis”.⁴⁵ Zemplén 1339-ben keltezési helyként villa, 1343-ban I. Lajos „liberam villam seu civitatem suam Zemplen vocatam prope civitatem suam Pottok” adja vámjával együtt Drugeth János nádornak.⁴⁶ 1351-ben, dekrétuma kiadása évében I. Lajos Bábászék, Dobronya, Németpelsőc libera villa-k kiváltságait erősíti meg; ezek a libera villa-k Németpelsőc kivételével már 1254-ben Korpona jogával éltek.⁴⁷

Az említett libera villa-adatoktól az 1372-ben libera villa Szokolcának kiadott kiváltságlevelél főként abban tér el, hogy kimondja a király „... quendam villam nostram liberam Zakolcza nuncupatam ... a more et ad instar civitatum regalium muratarum instituere, murare et aggregare ...” kívánja,

1374, FCD IX/3. 573. l.; Vári, Beregszász: 1355, 1358, 1365, 1366: Anjou VI. 361., Anjou VII. 69. l., Dl. 24664;

⁴²Karako, Igen, 1347, I. Lajos „... metas ... civitatumstrarum Carco et Igen”. 1347, Váradi kápt. „populi villarum regalium ... Igen et Carco”. 1366 I. Lajos „... nostram regalem villam ... Igen”. ZW-II. 41, 288. l.;

⁴³Szekfü, Oklevelek, 12. és köv. l.;

⁴⁴Hännusfalva: FCD VIII/3. 590. l., és Wagner, Sáros 447. l.

⁴⁵Eperjes 1347: FCD IX/1. 492. l. és 494. l.; I. Lajosnak a városi adózásra vonatkozó oklevele, amely szeptember 21-én kelt, 1347. december 6-án Budán kiadott oklevélben maradt fenn. A szeptemberi oklevél hitelességéhez nem férhetett kétség, mert I. Lajos még Budán tartózkodott. 1347 decemberében a király már útban volt Itália felé. Kumorovitz Lajos professzor hívta fel a figyelmemet arra, hogy a nagykancellária I. Lajos itáliai útja idején is Budán maradt, mert a királyt csak a titkos kancellária követte útja során. Ebben az időben a nagykancellária a király nevében adott ki okleveleket; az ügyek relatorai között Máté és Péter notariusok találhatóak: Dl. 3942, 102774. A mi általunk említett ügy relatora Máté volt. Mind az oklevél hitelességét bizonyító új, intézménytörténeti eredményeinek közlését, mind az itt említett Dl. jelzetek megadását ezúton is hálásan köszönöm Kumorovitz Lajos professzor úrnak. 1381: Iványi, Eperjes 39. l. 93. sz.;

⁴⁶Magyar, 85. l., Anjou III. 365;

⁴⁷1351: FCD IX/2. 68. l. 1254: Reg. Arp. 1013. sz. HO VI. 76., RMA 482. l.;

ezért szabad hetivásárt és az egész ország területére a városnak harmincadmentességet ad.⁴⁸ A királyi libera villa-k között kell megemlítenünk Barsot és Bátot. Bars első kiváltságlevele 1240-ből, a második 1331-ből való, mind a kettőt a király adta.⁴⁹ A Túróc megyei Bélát és Mosócot, a Liptó megyei Rózsahegy, Hibét, Németlipcsét a túróci, ill. a liptói regisztrumba is bevezetett oklevelek és a két regisztrumnak az oklevelek vizsgálata idején készült korabeli részei említik libera villa-ként. Béla 1390. május 5-én kelt oklevélben: „in concambium scultetio videlicet libere ville regalis Bela vocate”.⁵⁰ Mosócnak 1377-ben kelt oklevelét tartalmazza a regisztrum „super sequestratione libere ville regalis Mayus vocate”. Erről a határ-elkülönítésről Szepesi Jakab országbíró és az összes királyi városok bírása adott ki oklevelet.⁵¹ III. Andrásnak Hibe részére kiadott kiváltságlevelét „Nicolaus iudex civitatis seu libere ville Gybe” mutatta be 1391-ben.⁵² A Liptó megyei Németlipcse kiváltságlevelét a bizottság előtt „... super libertate civitatis Lypche... Hans iudex libere ville Lypche vocate in sua ac juratorum civium et universorum hospium ejusdem libere ville personis...” mutatta be: I. Károlynak 1340-ben kelt oklevelét, amely átírásban tartalmazta V. Istvánnak 1270. június 24-én kelt Németlipcsének adott kiváltságlevelét. Ezt az 1340-ben kiadott oklevelet úgy tartja számon a szakirodalom, mint amellyel Németlipcse Korpona jogát kapta meg. Megjegyezzük, hogy az V. István által kiadott kiváltságlevelnek minden átíró változata kitér Korpona szabadságának adományozására, de konkrétan csak az ún. szabad tized jogának adományozását kapcsolja Korponához, ill. (Selmec) Bányához.⁵³ Libera villa-nak tekinthető Rózsahegy, 1340-ben Németlipcse kiváltságát kapta meg a királytól.⁵⁴ Husztot és Szigetet Zsigmond királynak 1392-ben kiadott oklevele említi libera villa-ként. Mind a kettő az ún. 5 koronavároshoz tartozott, melyek 1329-ben az Ugocsa megyei Nagyszöllős kiváltságát kapták meg.⁵⁵ 1395-ben az Abaúj megyei Szepsi megjelölése possessio seu libera villa, kb. két hónap múlva szintén királyi oklevélben possessio seu villa regalis.⁵⁶ 14. századi adataink között utoljára említjük az 1379. évi „Vid oppidum seu libera villa”-t a nyitrai káptalan által kiadott oklevélben,⁵⁷ és Stibor vajdának saját Szenic civitasának adott kiváltságlevelét, melyet Zsigmond 1435-ben megerősített. A kiváltságlevellel Szenicet kiveszik a castellanus bíráskodása alól, „sed utuntur Gratiis et libertatibus prout aliae nostrae Literae (!) villae et civitates”; a nagyobb ügyekben, azok megítélésében Nagyszombat város joga szerint a castellanusszal együtt kellett eljárniok.⁵⁸ Felsorolt adataink két következtetést engednek meg: a) a 14. században a libera villa szinte mindig azonos a civitasszal; b) csekély a magánföldesúri kézen levők száma.

A 14. században kétségtelenül a legtöbbször használt „város” terminológia a civitas, de ezt a terminológiát a legkülönbözőbb településekre alkalmazták. A század elején a civitasok között a legjelentősebb Buda volt, I. Károly 1308-ban kelt oklevelében „civitas principalis”-nak nevezi; egy

⁴⁹ Bars-Bát 1388: Dl. 30301, 30302, 65807. Bars első kiváltságlevele 1240-ből van, a második 1331-ből. Mindkettőt a király adta ki: ÁUO VII. 103. l. Reg. Arp. 692. sz., Anjou II. 527. l.;

⁵⁰ Béla 1390, TT 1902. 196. l., FCD X/1. 579. l.;

⁵¹ Mosóc 1377/1391: TT, 1902. 217. l., TT 1904. 367. l., FCD IX/5. 166. l.;

⁵² Hibe: 1297 TT 1902. 44. l., Reg. Arp. 1449. sz. alatt közölt regesztához fűzött magyarázatában Szentpétery I., a többrendbeli átírás ellenére az 1391. évi oklevélvizsgálat során elfogadott hamisítványnak tartotta. Az 1265. évi kiváltságlevel eredeti példányának előkerülése után sem módosította korábbi álláspontját, de elfogadja Huščava véleményét, amely szerint a hamisításnak, melynek eredménye az V. István–IV. László–III. András királyok (hamis) átíró okleveleibe foglalt hamis szöveg, célja az 1265-i eredeti oklevélben olvashatótól eltérő határleírás becsempészése volt. Reg. Arp. 2074. sz.;

⁵³ Németlipcse: 1270/1340: TT 1904. 87. l. 59. sz. 257. l. 230. sz., Anjou IV. 50. l., Sz. 1909. 860–862. l., Reg. Arp. 1933. sz. és 2468. Fügedi E.: Középkori várospriv. im. 67, 74. és köv. l.;

⁵⁴ Rózsahegy: Sz 1909. 871. l., hibás kelettel FCD VIII/4. 376.;

⁵⁵ Huszt, Sziget; Doc. Val. 433–434. l., Az ún. öt koronavároshoz tartoztak, melyek 1329-ben az Ugocsa megyei Szöllős kiváltságát kapták meg. Vö. Szabó I.: Ugocsa megye. Bp., 1937. 44. l., Dl. 2539, Mihályi 8. l.;

⁵⁶ Szepsi: ZsO I. 4168, 4237, 5834. sz.;

⁵⁷ Szentvid: Fügedi E. Nyitra megye betelepülése 34. l.;

⁵⁸ Szenic: FCD X/7. 622. l., és V. Menčl: Štredoveka mesta na Slovensku Bratislava, 1938. 165. l.;

másik forrásban Buda „sedes regni et maxima civitatum”.⁵⁹ Budának súlyát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a 14. században kiadott vásártartást engedélyező oklevelek az adományozott vásár szabadságát (jogát) gyakran Buda vásárának szabadságához viszonyítják. I. Lajos 1344-ben Pozsonynak évi vásárt ad, mindazokkal a jogokkal, „sicut in civitatibus Budensi, Albensi, et Suppruniensi” élveznek. Beszterce kiváltsága 1353-ben „iuxta libertatem nundinarum seu fori annualis Budae celebrari consveti;” Brassónak 1364-ben, Lindvának 1366-ban szintén Buda vásárának szabadságát adja. Annyira következetessé lesz egy időre a Budához viszonyított vásártartási jog adományozása, hogy amikor I. Lajos Sopronnak újabb évi vásár tartásának jogát adományozza, szinte szokatlanak tűnik a „libertatibus quibus ad nundinas Bude et aliis civitatibus celebrari consvetas veniunt” formula. 1372-ben, 1387-ben újra Buda és Székesfehérvár vásárjogának adományozását említik az oklevelek.⁶⁰

A 14. században szükségessé vált a sokféle civitasból más összetételű terminológiával kiemelni és megkülönböztetni néhányat, mert a civitas-mérce nemcsak a civitas jogait, de gazdasági erejét tekintve is, igen széles skálát mutatott. A már idézett kamarabérleti szerződések közül most csak a két 1342-ből való szerződésnek a kötelező pénzbevéltást előíró részeire utalunk. A pécsi kamaránál az egyes városokra kirótt összeg a következő: Zalánkemén 240, Zimony 15, Szávaszentdemeter 50, Eng 60, Nagyolaszi 25, Esztény 30, Segesd, Aranyas, Lábad és Csehi együttesen 100, Pécs 40 márka. A civitas értékskálája 15–240 márka között mozog. A körmöci kamara városai: Trencsén 10, Bát 35, Korpona 35, Bars 15, Nagyszombat 100, Tapolcsány 20 márka. A legkevesebbet és legtöbbet beváltók közötti különbség itt csak tízszeres.⁶¹ Az okleveles gyakorlatban nem véletlen tehát sem Buda jogának kiemelése, sem az, hogy a 14. században gyakran hangsúlyozzák, milyen civitas jogait adományozzák – milyen joga van a civitasnak. Az 1317-es zász kiváltságlevélben Lőcse „civitas nostrae provinciae capitalis”. Amikor (Nyír) Bátor, Bars, Szatmár lakóinak azt a szabadságot adja, hogy saját bírójuk ítélni meg őket, ezt így írják az oklevélben „... more aliarum civitatum nostrarum ...” ill. „... tamquam nostre civitatis libere cives et hospites perfruuntur ...”.⁶² Megkülönböztetik az oklevelek a civitas montanát, ill. montana seu mineralist.⁶³ Németlipcse megújított kiváltságát „more et ad instar aliarum civitatum nostrarum Teutonicium” kapja 1340-ben.⁶⁴ 1343-ban Podolinnak, 1347-ben a Nagybányának, 1356-ban a Kaproncának adott kiváltságlevél tartalmazza az „ad instar aliarum liberarum civitatum nostrarum capitalium” formulát. Az említett kiváltságlevek mindegyike tartalmazza a város bíráskodási autonómiájának alapját képező bírói immunitást. Korának gyakorlatát tükrözi vissza az Ars Notarialis, amikor így ír: „... statutum sit et sancitum, quod nullae Civitates Regales et Reginales aliorum Castellatorum subiectae sint et nec subici debeant quoquomodo.”⁶⁵

⁵⁹ 1308: MTT IV. 177. l.; Buda főváros jellegére vonatkozó adatokat idézi és e jelleg kialakulását gazdasági- társadalom politikatörténeti szempontból vizsgálja Kubinyi, Ofen, 100. l.;

⁶⁰ 1344: FCD IX/1. 204. l.; 1353: ZW–II. 97. l.; 1364: ZW–II. 219. l.; 1366: Smiciklas XIII. 527. l., Dl. 5459; 1371: Házi, Sopron I/1 159. l.; 1372: MOn. Civ. Zagr. I. 243. l., Smiciklas XIV. 409. l.; 1387: Károlyi I. 424. l.; A vásártartási jog adományozására és a formula változására Kubinyi A.: A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése c. tanulmánya is kitér. TBM XIX. k. 39–52. l.;

⁶¹ Szekfü, Oklevelek, 12. és köv. l., A körmöci kamara CIH I. 158. l.; Vö. Illés J. A Anjou-kori társadalom és adózás. Bp., 1900. 49. és köv. l., Thallóczy L. A kamara haszna, Bp., 1879. 35. és köv. l.; A Korpona által fizetendő összeget I. Lajos 48 aranyforintban állapította meg, Dl. 105238; A Körmöci Kamarához sorolt Bács, Bát elírása lehet. A pénzbevéltási összeget nem tartjuk abszolút értéknek, kivetésénél a korábbi gyakorlat is más szempontok is közrejátszhattak, de úgy véljük, hogy a civitasok sokféleségét az adatok érzékeltetik.

⁶² Lőcse: FCD VIII/2. 59. l.; Bátor: FCD VIII/3. 408. l. és Maksay F.: A középkori Szatmár megye, Település és Népiségtörténeti Értekezések 4., Bp., 1940. 113. l.; Bars: Anjou II. 527. l.; Szatmár. Anjou II. 625. l. és Székely Gy.: A jobbágyköltözés, mint a paraszti harc egyik formája. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században, im. 209. l.;

⁶³ 1335: FCD VIII/4. 82. l.; 1337: Anjou III. 327. l.;

⁶⁴ Németlipcse Korpona jogát használta. Vö. 53. j. és A. Kubinyi: Zur Frage der deutschen Siedlungen, im. 536. és köv. l.;

⁶⁵ 1343: FCD IX/1. 97. l.; 1347: FCD IX/1. 497. l. és Maksay, Szatmár im. 182. l.; 1356: Smiciklas XII. 373. l.; Kovachich, Formulae 46. l. 73. §.;

Városi kiváltságlevélben a civitas murata többnyire akkor fordul elő, ha a városnak fallal való megerősítését rendeli el az oklevél, pl. Szokolca libera villa esetében 1372-ben, Eperjes kiváltságlevelében 1374-ben.⁶⁶ Önmagában a civitas murata megjelölés, ahogy a király a város megerősítésének jogát adományozni kezdi, kevesebbet jelentett, mint a civitas libera nostra regalis, vagy a civitas libera nostra regalis capitalis. A város fallal való körülvétele jogának adományozása 1334-ben kezdődött, amikor Szécsényi Tamás erdélyi vajda (1346-ban budai polgárként is említik) birtokában levő Gyöngyösnek a király Buda jogával együtt a falépítés jogát is adományozza; ugyanez történt Szécsény és Rimaszombat esetében is. 1371-ben a király a Szarvkő várához tartozó Zabomarton (Kismarton) fallal való körülvételeit engedi meg Kanizsai János özvegyének „... ipsam villam seu oppidum ipsorum Zabamortun vocatum... murorum ambitu valeant, possint et debeant communire...” Kismartont Zsigmond 1388-ban „Civitas libera sua (ti. Johannis archiepiscopi Strigoniensis summi cancellarii)”-nak nevezi, 1390-ben civitas munita-nak.⁶⁷

Az 1370-es évek elejére a vásárjog adományozásánál Buda és Székesfehérvár, a városjogok adományozásánál a civitas libera regalis capitalis kerül előtérbe. Ez a változás mintegy megindokolja – egyéb kutatási eredményekkel együtt mérlegelve – Szepesi Jakabnak a „iudex curie et universarum civitatum domini regis” funkcióját.⁶⁸

A 14. század végére a libera regia civitas terminológia jelentéstartalma a város bírói autonómiáján kívül még egy igen lényeges kialakult városjogot foglal magába: Pozsonyban 1382-ben megszűnik a caducitas. Az adományozás formulája: „libertate et consuetudine dictarum aliarum liberarum civitatum nostrarum.”⁶⁹

A század utolsó éveire a civitas terminológia differenciálódik, jelentése árnyaltabbá válik. Ezt a változást mutatja az 1405. évi városi dekrétum terminológiája is.

A dekrétum meghozatalának körülményeivel, feltételeivel, jellegével Mályusz Elemér több tanulmányában is foglalkozott. Megállapította, hogy nem országgyűlésen, hanem tanácskozáson fogalmazták meg. Ennek a tanácskozásnak az analógiáját a szlavóniai gyakorlatban ismerte fel. Szlavóniában időről időre a zágrábi püspök vagy a bán, hívott össze olyan congregatiót nemesei, libera villa-i, oppidumai részére, amelyen az elődei által kiadott kiváltságleveleket felülvizsgálta és megerősítette. Az első ilyen gyűlést 1321-ben János szlavón bán hívta össze; a 14–15. században is megmaradt ez a gyakorlat, sőt még 1521 után is tovább élt. A zágrábi analógia figyelembevételével, a királyi tanács és városok (civitates, oppida, liberae villae) együttes tanácskozásának kell tekintenünk, amelyre a király csak saját városait hívta meg. Ez a tanácskozás legalább két hétig tartott, látszólag a dekrétum április 15-én kelt, ill. az ugyanezen a napon kiadott városi kiváltságlevelek kiadásával véget ért. 1405. április 27-ére Garai Miklós nádor a király speciális edictuma és írásos parancsára Pest város mellett a Pilis és Pest megyei nemesek és más jogállásúak részére összehívott egy congregatiót, amelyen a dekrétumot megerősítették a jelenlevők.⁷⁰

⁶⁶ 1372: FCD IX/4. 421. l., 1374: FCD IX/4. 575. l.;

⁶⁷ 1334: FCD VIII/3. 716. l., Anjou III. 71 és 73. l.; *Kubinyi A.*: Budapest története, II. k. Bp., 1973. 79. l.; Sopron vm. I. 394. l. és Österreichisches Städtebuch, 2. Bd. 77. l.;

⁶⁸ *I. Bertényi*: Die städtischen Bürger und das Gericht der königlichen Anwesenheit im 14. Jahrhundert. In: *Annales Univ. Sc. Budapestinensis de R. Eötvös nominatae. Sectio Historica*, Tom. XI. Bp., 1970. 3–31. l. Szepesi Jakab városok feletti bíráskodásának jelentőségét várostörténeti kutatásai alapján elemzi *A. Kubinyi*: Der ungarische König und seine Städte. In: „Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert,” Hrsg. von *W. Rausch*. Linsg.–Donau, 1972. 199. l.;

⁶⁹ Ha örökös és végrendelet nélkül halt meg a polgár, akkor vagyona, mint uratlan jószág földesurára szállt; ha a király volt a földesura, a királyra, ill. a királynak ezt jogát gyakorló tárnokmesterre. Korpona 1244. évi kiváltságlevele tartalmazta először az elhunytak házával való szabad rendelkezés kiváltságát. FCD IV/1. 329. l. Reg. Arp. 793. sz. Zágráb és Buda kiváltságában (1244, 1276) arról rendelkezik a király, hogy osszák meg az összeget: a szegények javára, ill. a város megerősítésének költségeire fordítsák. Grothusen 277. l. és Mon. Bp. I. 157. l.; Pozsony 1382: FCD IX/5. 583. l.;

⁷⁰ *Mályusz E.*: Polgárságunk részvétele a középkori országgyűléseken. *Protestáns Szemle*, 1927. 142–146. l., Uő: Zsigmond király központosító törekvései im. 172. l.; 1321: Mon. Civ. Agr. I. 98. l., További gyakorlatra (1521 után) *Vjestnik*, 1901. 32–35. l.; *ZsO* II. 3791. sz. reg. tartalmazza a dekrétum megmaradt kéziratainak felsorolását. 1405. ápr. 15: Somorja, Alsókörs., Szeben, Zsolna,

A tanácskozáson megfogalmazott, kiadott, közgyűlésen elfogadott dekrétum szövege az első, amely a civitas, oppidum, libera villa és a civitates principales terminológiákat tartalmazza. Pontosan nem tudjuk, hogy a dekrétum kiadása idején melyek lehettek a civitates principales; erre csak következtetni lehet abból, hogy fontos szerződések, megállapodások jelenlevői között mely városokat találjuk, mely városok írják alá. Hedvignek, I. Lajos leányának házassági szerződését a következő városok ismerték el, 1381-ben: Buda, Visegrád, Székesfehérvár, Kassa, Trencsén, Zágráb, Nagyszombat, Pozsony, Sopron. 1402-ben „prelati, barones, nobiles, proceres ac civitates Regni Hungariae” megígérik, hogy ha Zsigmond örökös nélkül hal meg, Albrecht osztrák herceget királlyá fogadják. Az aláírók között van Sopron és Pozsony is.⁷¹ Az 1405. évi I. dekrétum általában a civitates principales-ként azokat a városokat jelöli, amelyeknek jogával más királyi városok – köztük a libera villa-k – élnek; tehát nem egy-egy város és hozzákapcsolt jobbágyfalvai közötti jogfiliációs viszonyra utal a cikkely. A civitates principales jogaival élő városok fellebbezési fórumát a dekrétum 4. cikkelye így határozza meg: „Porro omnibus et singulis civibus, hospitibus et populis quarumcunque civitatum nostrarum et liberarum villarum alicui ex principioribus civitatibus annexarum ad magistrum tavernicorum nostrorum vel ad iudicium civitatis, cuius libertate talis civitas vel villa libera fungitur, liceat appellare.” Ettől eltér a dekrétum 12. cikkelye, az újonnan alapított városok fellebbezési jogának megállapításánál: „ad illam civitatem, cuius libertate funguntur, aut ad magistrum tavernicorum nostrorum valeant appellare . . . ita tamen, quod postquam magistrum tavernicorum elegerint, ad iudices et juratos redire non valeant, nec e contra ad nullum ulterius, nisi opus fuerit ad presentiam nostram personale appellatio possit fieri quovis modo.” Hogy mennyire nem végleges és kialakult gyakorlatot adnak vissza ezek a cikkelyek, azt ugyanennek a dekrétumnak a 8. cikkelye világítja meg, amely rögzíti, hogy azok, akiket valamely királyi civitasban, oppidumban, villa libera-ban sérelem ért, hol, milyen módon kérhetnek ügyükben bírói ítéletet. A pert a civitas bírója előtt kell indítani, ahonnan, ha szükséges, a tárnokmester elé vihető tovább, majd a cikkely így folytatja: „Deinde si etiam ipse magister tauarnicorum nostrorum super huiusmodi querela iustitiam ministrare contempserit, tunc liceat annotato laeso . . . ipsius magistri tauarnicorum iudicio dimisso, suam causam in nostrae maiestatis praesentiam, attrahere . . .” Ebben a cikkelyben nem különböztetik meg a régi és újonnan kiváltságolt városok fellebbezési fórumát; ez az itt említett fellebbezési fórum akár az országbíró ítélőszéke is lehetett, hiszen a király elé idézés a 13. század második fele óta többnyire azt jelentette, hogy az országbíró elé való idézés. Az 1405-ben szintén nem országgyűlésen hozott másik dekrétum 11. cikkelye ezt megerősítette: „Et, si memorati querulantes, tam de ipsorum iudicium et juratorum civium, quam magistri tavernicorum iudicio, contenti non fuerint, tunc huiusmodi causas eorum, coram nostra maiestate/more alias consveto prosequi valebunt . . .”

Az 1405. I. dekrétumban megtalálható királyi civitas, királyi oppidum, királyi libera villa terminológiákat a dekrétum nem különíti el egymástól; ez jól megfigyelhető a királyi városoktól járó pénz és természetbeni szolgáltatások megállapításánál. Ezeknek a királyi civitas-oppidum-libera villáknak összefogó megjelölése, bármely királyi város. Az ajándékok felsorolásánál is csak azokat tekintik menteseknek, amelyek régi szokásuknál fogva ezek adásával nem tartoznak. A mértékek használatával, az adózással, kereskedelemmel kapcsolatos intézkedésekben a királyi civitas, oppidum, libera villa említése kb. azonos súlyú. Az igazságszolgáltatásra vonatkozó 7. cikkely a civitas, oppidum, villa azonos védettségét biztosítja: senkit sem lehet letartóztani, mielőtt bírója elé nem idézték volna. Ez a védettség a magánföldesúri villákra, possessio népeire is érvényes, de a királyi városokhoz képest a döntő különbség abban van, hogy a sértettnek először a birtok urához kell fordulnia, azután a megyéhez, és ha a comes (comitatus) elhanyagolná az igazságszolgáltatást, akkor a királyhoz. Az úriszéki bírászkodás kiépült rendszere tükröződik ebben a cikkelyben, amelyet azonban a magánföldesúri kézre került városok saját, korábban kiadott királyi kiváltságlevelekben megszabott joggyakorlata motivált és befolyásolt.⁷²

Az 1405. I. dekrétum a magánföldesúri birtok villáival, possessioival, az említett, igazságszolgáltatásra vonatkozó cikkely kivételével alig foglalkozik. Megváltozik a királyi városok és a magánföld-

Rózsáhegy civitasoknak adott kiváltságlevelek: ZsO II. 3792–3796. sz.; 1405. ápr. 27-i eseményekre a budai káptalan 1405. máj. 4-én kiadott oklevele: DI. 9035.

⁷¹ 1381: FCD IX/7. 446. l., 1402: FCD X/4. 134. l.

⁷² Vö. pl. 35. és 62. sz. jegyz.

desúri birtokra, az ottani villa-kra alkalmazható intézkedések aránya az 1405. másik dekrétumban, s ez a változás a városi terminológia használatában is megnyilvánul. Ez a dekrétum országos jellegű és érvényű intézkedéseket tartalmaz a városokra vonatkozóan is. Ebből következik, hogy nem civitas, oppidum, libera villa megnevezésekkel jelöli a dekrétum a királyi városokat, hanem két cikkely kivételével csak királyi városokat említ. Ez a két kivétel a városi dekrétumban is meglévő jobbágyköltözést szabályozó, ill. a budai mértékek használatát elrendelő két cikkely. A királyi városok polgárai elleni keresetek, perek indításának fórumait a 11. cikkely úgy szabja meg, hogy első fokon az esküdt polgárok és városi bírák előtt, vagy olyan tisztek és bírák előtt kell a pernek, ill. keresetnek indulnia, akiket a király a királyi városok tisztségeinek és bíróságának a kormányzásával megbízni jónak látott. A cikkelynek ez a része királybírák intézménye gyakorlati működésére utal; a várost még olyan jogi helyzetben mutatja, amikor a bíraskodási jogköre még megosztott: a communitas még nem rendelkezik teljes bíraskodási jogkörrel, a kirendelt királybíró pedig a communitas nélkül nem dönthet. A cikkely megszabja azt is, hogy ha az említett városi bírák vagy a király által kirendelt királybíró ítéletük meghozatalában késlekednének, a tárnokmester kényszerítse őket ítélethozatalra. Ha az ügy folytatódik, a fellebbezést a tárnokmesternek kell elbírálni; a tárnokmester ítélete ellen pedig „coram nostra maiestate” lehet új ítéletet kérni, mondja a törvényszöveg.⁷³

A királyi és magánföldesúri kézen levő városoknak jogait, helyzetük változását az 1405. I. dekrétumot előző és követő időszakban kiadott városi kiváltságlevelek mutatják. A királyi oppidumok kiváltságlevelei közül Miskolc, Bocha, Turán, Csurgó és Rév kiváltságleveleit emlíjük ki. 1395-ben Miskolc oppidum a királytól, mint földesurától, pallosjogot kap. 1397-ben Bocha királyi oppidum szintén megkapja a pallosjogot. Turán oppidum, amely már 1397-ben Korpona jogát kapta meg, 1405-ben vámmentesességhez jut. Csurgónak és Révnek a kiváltságlevele szintén 1405-ben kelt. Csurgó oppidum a királytól Segesd oppidum jogát kapja. Sajnos, Segesd kiváltságleveletét nem ismerjük, léte re szakirodalmi utalás sincsen. Csurgó ekkor a vránai perjelé. Rév királyi villa seu oppidum, miután a király megszabja szolgáltatásait, a kézművesektől járó ajándékokat, bíróválasztási jogot kap. A bíró minden ügyben ítélni, fellebbezni Budához lehet, onnan a tárnokmesterhez. Az oklevél befejező részében Révet civitas megjelöléssel említik. Ide sorolhatjuk a később, vagy kiváltságlevele kiadása idején oppidumnak nevezett olyan városokat is, amelyeket a király „in numerum aliarum civitatum nostrarum” vesz, pl. 1412-ben Verbice, 1429-ben Tarnóc oppidumok és Sárospatak civitas. Verbice oppidum ekkor Korpona jogát, Tarnóc oppidum Németlipcse jogát nyeri el; a király Sárospatak civitast kiveszi a castellanus bíraskodása alól, és a tárnokmesterhez való fellebbezés jogával adományozza meg.⁷⁴

A magánföldesúr által oppidumának adott kiváltság a fentiekől még akkor is eltér, ha egyéb kiváltságok mellett, valamely város jogának adományozását tartalmazza. Stibor vajda, amikor saját Szenic civitasának kiváltságlevelet ad 1396-ban, ez a kiváltságlevél tartalmazza Nagyszombat jogának adományozását, de bizonyos ügyekben (tres causas), bár a település Nagyszombat jogával is élt, a város bírāja csak a földesúrral vagy az általa megbízott officialisszal együtt ítélezhetett. Eltér Stibor kiváltságleveletétől László bozóki prépostnak Bozók falu népei és jobbágysági részére Borbála királyné előtt adott kiváltságlevele, amelyben a megfogalmazás szerint – Korpona civitas akkor is fellebbezési fórum, ha a prépost vagy officialisa ítélete ellen fellebbeznek. Az oklevél nem írja meg, hogy melyek ezek az ügyek. Nem teljes a bíraskodási autonómiája a Tolna megyei Faddnak sem, amely Nagymihályi Albert vránai perjeltől kapta 1419-ben kiváltságleveletét. Ebben a kiváltságlevélben a perjel megszabja a census nagyságát, az ajándékok értékét, mennyiségét és a szabad bíróválasztás jogát adja, „... more et consuetudine aliarum villarum liberarum et civitatum . . .”; a bíró „exceptis tribus causis” ítélni.⁷⁵

⁷³ 1405. II. dekrétum CJH I. 236. l. 11. cikkely. Vö. ifj. *Szentszék I.* A tárnoki ítélőszék kialakulása c. tanulmánya, Sz 1934. 513. és köv. l.

⁷⁴ Miskolc 1395: ZsO I. 4096; Boca (Bocha) 1397: ZsO I. 4875; Turán 1397: ZsO I. 4882., 1405: ZsO II. 3907., Dl. 24491; Csurgó 1405: FCD X/4. 390. l., ZsO II. 4280; Rév 1405: ZsO II. 3921; Verbice 1412: Sz 1909. 856. l.; Tarnóc 1429: Sz 1909. 882. l.; Paták 1429: Dl. 12052;

⁷⁵ Stibor, 1396: ZsO I. 4459.; Bozóki prépost 1406: ZsO II. 4928.; Fadd 1419: FCD X/6. 244. l. és *Bartal A.*: Fadd monográfiája 1941. 23. és köv. l.

A magánföldesúri kézben levő városok tehát a szabad bíróválasztási jogot elnyerhetik, de a sokat emlegetett három ügy megítélése mindaddig nem tartozik a városok bíraskodási jogköréhez, ameddig a pallosjogot el nem nyerik. Ehhez két úton juthatnak: vagy királyi különadományként kapják meg, vagy úgy, hogy a földesúr, miután a pallosjogot a királytól megszerezte, a pallosjog gyakorlását a városnak adja át. A szabad bíróválasztás és a pallosjog gyakorlása két különböző jog. A szabad bíróválasztás joga mindegyik libera villa-ra és civitasra jellemző volt, a pallosjog gyakorlása azonban nem; Eperjes pl. 1402-ben kap pallosjogot a királytól. Kivételek a levelesített gonosztevők ügyei; ezeket a gonosztevőket, akkor is ha nem volt pallosjuk, kellő büntetés alá vetni jogukban állt. Kolozsvárnak Zsigmond külön adományként adja meg a büntetőjogot, jöllehet a civitas 1405-ig a jelentős kiváltságokat már mind elnyerte (census, városfal, autonómia, kilenced fizetése alóli mentesség stb.) az 1419-ben adományozott kiváltságlevélben a király az alábbi indoklást írja: „Et quia Ciuitates nostrae ac Opida et Villae liberae legibus et consuetudinibus Nobilium Regni nostri non conformantur, nec subiciuntur” a király döntése „super huiusmodi Homicidiis et dampnorum illationibus iuxta predictae Ciuitatis nostre et non Nobilium Consuetudinem laudabilem et approbatam Semper et omni tempore solvere et satisfacere teneantur.”⁷⁶

A libera villa terminológia hasonlóan kiemelt jelentésben és értelmezésben a Brassó civitasnak és a brassói kerület oppidumainak és libera villa-inak 1428-ban adott királyi kiváltságlevélben található meg. A kiváltságlevél közvetlen előzményeként Ozorai Pipo temesi comes relatioja alapján kiadott királyi oklevél tekinthető. Ebben Zsigmond, Péter székely ispán és familiarisai által jogtalanul szedett vám miatt megerősíti „civitatem nostram Brassoviensem et ipsius districtum . . . civesque et jobagiones nostros . . . in eorum antiquibus iuribus, legibus et bonis libertatibus, quibus ab antiquo usi fuerant et gavis . . .” és megparancsolja ennek megtartását mind Péter székelyispánnak, mind „per vestros castellanos officiales et familiares . . .”. Brassó kerületben Földvár és Veresmart fordul elő már korábban is villa regalisként, civitasként. Az 1424-ben kiadott oklevélből pedig azt tudjuk meg, hogy a jogtalan vám miatti panaszt a prazsmári (tartloui) bíró viszi a király elé. Erről az 1428-ban kiadott kiváltságlevélről joggal feltételezhetjük, hogy nem a brassói kerület falvainak szabadságát tartalmazza, hanem a brassói kerületben levő Prázmár, Feketehalom, Földvár, Rozsnyó és Veresmart együttes kiváltságát rögzíti. Ezeket a településeket villa regalisként és civitasként egyaránt nevezték.

A kiváltságlevél közös erdőhasználatot, a törcsvári vámnál és más vámhelyeken vámmentesség-et ad, a szabad bíró és plébános választását engedi meg. A bíró választása a többség elve alapján történik. Homicidium esetén az eljárás a következő: a királybíró „idem homicidia proscibetur per communitatem . . . post proscriptionem per prefatam communitatem factam” a vétkes javait elkobozhatja. A bírságok kiszabásánál is kitér a királybíró szerepére, és mint fellebbezési fórumra, a hét száz szék döntésére. Az oklevél „Commissio propria regis” kelt.

A Brassó civitasnak és a kerület libera villa-inak adott kiváltságlevélnek az a része amely a communitas és a királybíró együttes bíraskodását említi, teljesen megfelel az 1405. másik dekrétum már idézett 11. cikkelyében foglaltaknak. Ennek a kiváltságlevélnek a terminológiájára jellemző, hogy a kiváltságlevél „incolis civitatis nostrae Brassoviensis ac oppidorum et liberarum villarum provinciae Barcensis” adja ki Zsigmond, de az oklevél érdemi része – a kiváltságok felsorolása – csak civitast és libera villa-t említ.⁷⁷

Ennek a 15. századi libera villa kiváltsággal ellátott oppidum terminológia megértéséhez, a terminológia használatához a megoldást a libera villa = libera civitas adja. Az eddig elvégzett terminológiai vizsgálatunk azonosította a libera villa-t a civitasszal. A civitas használatában pedig kimutattuk a

⁷⁶ Eperjes 1402: ZsO II. 1922; A levelesítettekkel szembeni eljárást részletesen megszabja, sőt kötelez kötelezővé teszi az 1405. I. dekrétum 5. cikkelye. Ennek az intézkedésnek előzményeként tekinthető Kont Miklós nádornak Zala megye közgyűlésén kiadott oklevele, melyben a fej- és jószágvesztésre ítélt gonosztevők megbüntetését „. . . universis nobilibus nec non civitatensibus et quarumlibet liberarum villarum, imo et simplicium villarum” megparancsolja azzal, hogy „liberam habeant facultatem, absque strepitu iudicii aliqualis”. Zala m. I. 577. l.; Kolozsvár 1419: Jakab, Oklevéltár 156. l.;

⁷⁷ 1428: ZW-IV. 365; 1424: ZW-IV. 212. l.; A kiváltságlevél kiadását megelőző peres ügyek, panaszok – az említett 1424. évit kivéve-, és a districtus civitasainak korábbi említései: ZW-II. 614., III. 151, 152, IV. 33, 93, 240. l.

terminológia differenciálódását. Kiemeltük a civitasok közül a libera regia civitast, ill. a nagyobb királyi civitasokat. Libera civitas azonban nemcsak királyi kézen lehetett, erre Stibor kiváltságlevelénél utaltunk; erre utal még Kisvárdá oppidumnak Várdai István kalocsai érsek által adott kiváltságlevele is, amelyben a bíróválasztásról ezt olvashatjuk „talís iudex ipsius oppidi per communitatem communiter et unanimes voluntate pro tempore electus, prout et in aliis liberis civitatibus et locis facere solent.”⁷⁸ A libera civitas – egyéb jogairól most nem szólva – a szabad bíróválasztási joggal rendelkező várost jelenti. Ilyen van királyi kézen is, magánföldesúri kézen is. Előfordul a libera civitas helyett a liberum oppidum is, mint Belényes 1451-ben kiadott kiváltságlevele írja, amelynek kiadója János váradai püspök volt. Ennek első pontja a bíraskodásra vonatkozik, idézzük: „Primo quod ipsum oppidum Belenies in liberum oppidum seu ut communiter uulgo dicitur in liberam civitatem praefecimus et creamus . . .” a kiváltságlevelél kiveszi ugyan a castellanus bírói hatásköréből, de megszabott ügyekben a fellebbezési fórum vagy a castellanus, vagy a földesúr.⁷⁹ – A libera civitas seu oppidum megjelölésnek a használata a vásártartást engedélyező oklevelekben is megtalálható 1410-ben Zsigmond Bő possessiónának azokkal a jogokkal adt hivásáért, amelyekkel „aliarum civitatum liberarum seu oppidorum Regni nostri” rendelkeznek. 1420-ban szintén Zsigmond oklevelében „nundinae liberae . . . sub libertate civitatum seu oppidorum nostrorum”. Magyi János formuláskönyvében, 1476. I. Mátyás: „ad possessionem T. nundinas seu fora libera annualisa . . . forum Ebdomadalia . . . sub eisdem Libertatum praerogativis, quibus ceterae Nundinae seu fora annualia sed et Ebdomadalia liberarum civitatum oppidorumque seu villarum nostrarum Regalium, ceterorum subditorum . . . Regni . . . celebrari solet.” Ezeket az oklevélbe foglalt említéseket egyértelműen igazolják a dekrétumok cikkelyei is. Ezek közül a történeti felődés egészét érintő 1498:41. cikkelyt, amely a kilenced fizetését rendeli el, és az 1514:25. cikkelyt, amely a jobbágyköltözés szabályozását tartalmazza, nem részletezzük. A kilencedre vonatkozó cikkelyben: „Cives Budenses, Albenses et de Zalanckemen et aliae quaelibet civitates tam regales quam aliorum quorumcumque, in terris aliorum vineas habentes, seu araturas facientes, dominis terrestribus nonasolvere teneantur.” Az 1514. évi 25. cikkely a jobbágyköltözés tilalmazását tartalmazza, kivéve „verum de civitatibus liberis regie majestatis et dominorum; in alias civitates similiter liberas eorundem, commigratio jobbagionum prenotata, inter sese, per hanc constitutionem interdicta non intelligatur”.⁸⁰

Az oppidumok egy része, mint településtípus a 15. században alakul ki, de a többire, ha jogai a libera civitasokhoz hasonlóak, a libera civitas megjelölést alkalmazták. Ezért nincs ellentmondás az említett oklevelek, adománylevelek és a dekrétumok terminológiája között.

Más álláspontot képvisel Werbőczy István Hármaskönyvében, amelyben korának nemesi, közjogi szemlélete alapján csak kétféle várostípust ismer el: a szabad királyi várost és az oppidumot. Ha a városban élők jogi helyzetét, személyi függését vesszük alapul, akkor Werbőczynek igazat kell adnunk: a városok polgárai szabad polgárok, a magánföldesúri kézben levő városok lakói jobbágyok. Nem említi viszont a magánföldesúri kézben levő libera civitasokat. Ha viszont csak ezt az általa megszabott jogi szempontot vennénk figyelembe várostörténeti vizsgálatunknál, a kutatások során mellőznünk kellene mindazokat a tényeket, amelyek a városfejlődés differenciáltabb jellegére, a társadalmi munkamegosztás konkrét megnyilvánulási formájára utalnak. A gazdasági és társadalmi fejlődés egésze azonban sokkal bonyolultabb annál, semhogy egy szempont alapján bemutatása, feltárása elvégezhető lenne. A terminológia vizsgálat ennek a sokrétűségnek az okleveles gyakorlatban, a mindennapi joggyakorlatban való megnyilvánulására kívánta felhívni a figyelmet.⁸¹

⁷⁸ Kisvárdá, Zichy X. 445–448. l.;

⁷⁹ Belényes Dl. 50326;

⁸⁰ 1410: HO I. 303. l.; 1420: FCD X/6. 266. l.; Magyi János formuláskönyvében, 1476: Kovachich, Formulae . . . 160–161. l. Ez a formula határozottabban, de ugyanazt tartalmazza, mint I. Mátyásnak, 1465-ben, Palota részére kiadott vásártartási kiváltságlevele, Dl. 16227; 1498: 41. cikkely CJH I. 616.; 1514: 25. cikkely 2. §: CJH I. 716. l.;

⁸¹ Tripartitum: III. rész, 8. és köv. címei, 388. és köv. l. A városi, városias fejlődés egészét figyelembevéve, a 15. sz. végén is a mezővárosokat a városfejlődés tartálékának tekinti *Elekes L.*: A középkori magyar állam története megalakulásától mohácsi bukásáig. Bp., 1964. 244. és köv. l.; A város, mezőváros, piachálózat együttes vizsgálatának igényével veti fel a 15–16. századi városfejlődés fő problémáit, jellegét *Kubinyi A.*: A XV–XVI. századi magyarországi városi fejlődés kérdéseire. Sz. 1965. 519–520. l.;

1. melléklet
*Az adresek terminológiájának változása**
 (1290–1526)

Évkör	libera villa	civitas	oppidum	villa
1290	-			
1321	-			
1325		-		-
1326		-	-	-
1328	-			
1331		-		
	-			
1338	-	-		
1340	-	-		
	-	-		
1343	-	-		
	-	-		
	-	-		
1344	-			
1346		-		-
	-	-		
1347	-	-		
1348		-		-
1349		-		-
1350		-		-
		-		-
		-		-
1352	-	-		
1357	-	-		
1358	-	-		
1359	-	-		
	-	-		
1360	-	-		
1361	-	-		
1362	-	-		
1364	-	-		
	-	-		
1365	-	-		
	-	-		
1366	-	-		
	-	-		
1367	--	--		
	-	-		
1368	-	-		
1369		-		
	-	-		
1370	-	-		
1371	-	-		
1375	-	-		
	-	-		
	-	-		

*Az azonos sorban levő bejelölések mindig egy adrese terminológiáját jelölik.

1. melléklet folytatása

Évkör	libera villa	civitas	oppidum	villa
1376	-	-		
1377	-	-		
	-	-		
1378	-	-		
	-	-		
1382	-	-		
1384	-	-		
	-	-		
1385	-	-		
1386	-	-		
1387	-	-		
1388	-	-		
1389	-	-		
	-	-		
1390	-	-		
1393	-	-		
1395		-	-	-
1397	-	-		
			-	-
1398	-	-		
	-	-		
1399	-	-		
	-	-		
1400	-	-		
1401	-	-		
	-	-		
1402	-	-		
	-	-		
	-	-		
1404	-	-		
	-	-		
1405	-	-		
	-	-		
	-	-		
1406	-	-		
	-	-		
	-	-		
1407	-	-		
	-	-		
	-	-		
1408	-	-		
	-	-		

1. melléklet folytatása

Évkör	libera villa	civitas	oppidum	villa
1409	-	-		
	-	-		
	-	-		
	-	-		
1410	-	-		
	-	-		
	-	-		
	-	-		
1411	-	-		
1412	-	-		
	-	-		
1413	-	-		
	-	-		
1415	-	-		
	-	-		
1416	-	-		
1417	-	-		
	-	-		
	-	-		
1419	-	-		
	-	-		
	-	-		
1420	-	-		
1421	-	-		
1423	-	-		
	-	-		
1425	-	-		-
	-	-		
1429	-	-	-	
	-	-	-	
	-	-	-	-
1431	-	-		
1432	-	-	-	-
1433	-	-	-	-
1434	-	-	-	-
1435	-	-	-	-
1436	-	-	-	-
	-	-	-	-
	-	-	-	-
1438	-	-	-	-
	-	-	-	-
1439	-	-	-	-
	-	-	-	-
	-	-	-	-

1. melléklet folytatása

Évkör	libera villa	civitas	oppidum	villa
		-	-	-
1440	-	-	-	-
1441	-	-	-	-
1444	-	-	-	-
1445	-	-	-	-
1446	-	-	-	-
1447	-	-	-	-
1450	-	-	-	-
1453	-	-	-	-
1454	-	-	-	-
1455	-	-	-	-
1456	-	-	-	-
1457	-	-	-	-
1458	-	-	-	-
1459	-	-	-	-
1463	-	-	-	-
1464	-	-	-	-
1465	-	-	-	-
1466	-	-	-	-
1467	-	-	-	-
1469	-	-	-	-
1470	-	-	-	-
1471	-	-	-	-

1. melléklet folytatása

Évkör	libera villa	civitas	oppidum	villa
	—	—	—	—
1472	—	—	—	—
1473		—	—	—
1475	—	—	—	—
1479		—	—	—
1481		—	—	—
1484		—	—	—
1488		—	—	—
1489		—	—	—
		—	—	—
1495		—	—	—
1497		—	—	—
1498		—	—	—
1500		—	—	—
1508		—	—	—
1517		—	—	—
1523		—	—	—
1524		—	—	—
1609	—	—	—	—
1660		—	—	—

A JEGYZETEK BEN EMLÍTETT FORRÁSOK
ÉS FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSE:

Kézírtos források

DI	Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény
OL Ft.	Országos Levéltár. Filmtár
OL Ft. „C”	Országos Levéltár. Filmtár: Bártfa város levéltára 240–241. sz. doboz (Okresný Archív Bardejov)
OL Ft	Országos Levéltár. Filmtár. Zágrábi érseki levéltár 5664–5665, 6927 sz. doboz
OL „U”	Országos Levéltár. Fényképgyűjtemény
Kiadott források	
ASzO	Alsó-Szlavóniai okmánytár. Szerk. Tnallóczy L.–Horváth S. Bp. 1912. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára, III. k. Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXVI.)
Anjou	Anjou-kori okmánytár. Szerk. Nagy I.–Tasnádi Nagy Gy. I–VII. k. Bp. 1879–1920.
ÁUO	Wenzel G.: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. k. Pest 1860–Bpest 1874.
Blagay	A Blagay család oklevéltára. Szerk. Thallóczy L.–Barabás S. Bp. 1897.
CJH	Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytár. Szerk. Kolozsvári S.–Márkus D.–Nagy Gy.–Óvári K.: 1000–1526. évi törvények. Bp. 1899.

- Csáky
Csánki, Oklevelek
Doc. Val. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I. k. 1–2. rész. Bp., 1919.
Csánki D.: Oklevelek a Hunyadiak korából. TT 1902.
Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia. Cura E. Lukinich et adiuvante L. Gáldi, edid. A. Fekete Nagy–L. Makkai. Bp., 1941. (Ostmitteleuropäischen Bibliothek. Hrsg. E Lukinich. No. 29.)
- Eperjessy Eperjessy K.–Juhász L. Szemelvények a magyar történelem latinnyelvű kútfőiből. Bp. MCMXXXV.
- FCD G. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. Tom. I–XI. Buda, 1829–1844.
- Házi, Sopron Házi J.: Sopron sz. kir. város története. I. rész 1–7. k. Oklevelek és levelek 1162–1531. Sopron, 1921–1929.
- HO Hazai okmánytár. Kiadja: Nagy I.–Paur I.–Ráth K.–Véghely D. I–VIII. k. Győr, Bp., 1865–1891.
- H oklt. Hazai oklevéltár. Szerk. Nagy I.–Deák F.–Nagy Gy. Bp., 1879.
- Iványi, Bártfa Iványi B.: Bártfa sz. kir. város levéltára. 1319–1526. I. Bp., 1910.
- Iványi, Eperjes Iványi B.: Eperjes sz. kir. város levéltára. 1245–1526. I–II. k. Szeged, 1931.
- Jakab, Oklevéltár Jakab E.: Oklevéltár Kolozsvár története I–III. kötetéhez. I–II. k. Buda, 1870–Bp, 1888.
- Károlyi A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. Sajtó alá rendezi Géresi K. I–V. k. Bp., 1882–1897.
- Kovachich, Form. M. G. Kovachich: Formulae solennes styli . . . Pesthini 1799.
- Kovachich, Sylloge J. N. Kovachich: Sylloge decretorum comitialium regni Hungariae I–II. K. Pesthini, 1818.
- Magdics Magdics I.: Diplomatarium Raczkeviense. Ráczevei okmánytár. Székesfehérvár, 1888.
- Mályusz, LK Mályusz E.: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. LK 1926–1935. 11 közlemény
- Magyari Magyar K.: Regeszták Alsófehérvármegye levéltárából. TT 1907.
- Mihályi Mihályi J.: Máramarosi diplomák a XIV–XV. századból. Máramarossziget, 1900.
- Mon. Bp. Monumenta . . . civitatis Budapest. Sajtó alá rendezte Gárdonyi A. I. k. 1148–1301. Bp., 1936.
- Mon. Civ. Zagr. Monumenta historica . . . civitatis Zagrabiae. Ed. J. B. Tkalčić. I–XII. k. Zagrabiae, 1889–1905.
- Mon. Episc. Zagr. Monumenta historica episcopatus Zagradiensis. Ed. J. B. Tkalčić. I–II. k. Zagrab, 1874.
- Mon. Strig. Monumenta ecclesiae Strigoniensis, ed. N. Knauz–L. C. Dedek. I–III. k. Strigonii, 1874–1924.
- Mon. Vat. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Ser. I. Tom I–VI. Bp., 1885–1891.
- Mon. Vespr. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I–IV. k. Bp. 1896–1908.
- Ortvay, Temes Ortvay T.: Temes vármegye és Temesvár város története IV. k. Oklevelek, 1183–1430. Gyűjtötte Pesty Fr. Pozsony, 1896.
- PRT A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Szerk. Erdélyi L.–Sörös P. I–XII. k. Bp., 1902–1916.
- Podmaniczky A Podmanini Podmaniczky család oklevéltára. I. k. Közzétette, család-történeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukinich I. 1351–1510. Bp., 1937.
- Pesty, Szörény Pesty Fr.: A szörényi bánság és Szörény vármegye története. III. k. Diplomatarium. 1237–1578. Bp., 1878.
- Pesty, Krassó Pesty Fr.: Krassó vármegye története. III. k. Oklevéltár. Bp., 1883.

- Reg. Arp. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Ed. E. Szentpétery–I. Borsa. I–II. k. Bp. 1923–1961.
- RMA Endlicher, St. L.: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana, St. Gallen, 1849.
- Smičiklas T. Smičiklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. III–XV. k. Zágráb, 1904–1916.
- Sopron vm. Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. k. Szerk. Nagy I. Sopron, 1889–1891.
- SRH Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. E. Szentpétery. I–II. k. Bp., 1937–1938.
- Székfű, Oklevelek Székfű Gy.: Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. TT 1911.
- Szentpétery, Oklevélszövegek Szentpétery I.: Oklevélszövegek. Bp., 1927.
- Tanodi Tanodi, Zl.: Monumenta historica . . . civitatis Varasini. Varasini, 1942.
- Teleki A Teleki család levéltára. Szerk. Barabás S. I–II. k. Bp., 1895.
- Teleki, Hunyadiak Teleki J.: Hunyadiak kora Magyarországon X–XII. k. okmánytár. Pest, 1853–1857.
- Tripartitum Werbőczy István Hármaskönyve (CJH), kiad. Kolosvári S.–Óvári K. Bp., 1897.
- UB Burgenland H. Wagner–I. Lindeck–Pozza: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–II. k. Graz-Köln, 1955–1965.
- Wagner, Sáros C. Wagner: Diplomatarium comitatus Sarosiensis . . . Posonii, Cassoviae, 1780.
- Wertner Wertner M.: Kiadatlan oklevelek. TT 1908.
- Zala m. Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy I.–Véghely D.–Nagy Gy. I–II. k. Bp., 1886–1890.
- Žichy A Zichy család idősb. ágának okmánytára. Szerk. Nagy I.–Nagy Iván–Véghely D.–Kammerer E.–Lukocics P. I–XII. k. Bp., 1872–1931.
- ZW Fr. Zimmermann–C. Werner–G. Gündisch: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I–IV. k. Hermannstadt, 1892–1937., V. k.: Hrsg. Zimmermann. Bukarest, 1975.
- ZsO Zsigmondkori oklevéltár I–II. k. 1387–1410. Szerk. Mályusz E., Bp., 1951–1958.
- Folyóiratok
- LK Levéltári Közlemények. A Magyar Országos Levéltár folyóirata. Bp., 1923.
- MTT Magyar Történelmi Tár. (MTA) I. sorozat (I–XII. Pest, 1855–1863). II. sorozat (XIII–XXV. Pest, 1867–1878).
- TSz Történelmi Szemle. A MTA Történettudományi Intézetének Értesítője. Bp., 1958.
- TT Történelmi Tár Bp., 1878–1911.
- Sz Századok, a Magyar Történelmi Társulat folyóirata. Bp., 1867–
- Vjestnik Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. God. I–XXII. Zagreb. 1899–1920.